

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ
ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ**

Дипломна робота

Освітній ступінь: магістр

на тему:

**МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ У КРАЄЗНАВЧИХ
ГУРТКАХ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Виконала:

**здобувач вищої освіти II курсу,
групи Іст–21м
спеціальності 014. Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)
Селезень Марія Василівна**

Науковий керівник:

**к.і.н. доцент кафедри історії та
методики навчання
Доброчинська В.А.**

Рецензент:

**к.і.н., доцент кафедри журналістики
та українознавства
Національного університету водного
господарства та
природокористування
Клинова-Дацюк Г. Д.**

Рівне – 2025

АНОТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Селезень М. В. Методика вивчення історичних джерел у краєзнавчих гуртках закладів позашкільної освіти. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр. Рівне: РДГУ, 2025. 96 с.

Науковий керівник: Доброчинська В. А., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та методики навчання.

Мета кваліфікаційного дослідження полягає у розкритті методики вивчення історичних джерел у краєзнавчих гуртках закладів позашкільної освіти. Об'єктом дослідження виступають методичні прийоми, а предметом – їх застосування під час роботи з історичними джерелами у краєзнавчих гуртках закладів позашкільної освіти

У роботі на основі критичного осмислення джерельної та історіографічної бази досліджено ряд проблем. Проаналізовано формування інформаційної компетентності як важливого складника науково-дослідницької діяльності у краєзнавчих гуртках закладів позашкільної освіти. Зокрема, для досягнення мети розкрито нормативно-правові документи, які визначають державну освітню політику та регулюють засади позашкільної освіти в Україні. Обґрунтовано роль Малої академії наук України та її рівненського регіонального відділення, як осередків роботи з обдарованою молоддю. Висвітлено інноваційні підходи до організації освітньої діяльності у історичних краєзнавчих гуртках регіональних відділень Малої академії наук.

Проаналізовано історичні джерела, які є важливими для проведення краєзнавчої науково-дослідницької діяльності учнями гуртків, а також методику роботи, зокрема з документальними, періодичними виданнями, візуальними та усними джерелами. У роботі розкрито, як у процесі наукового пошуку й підготовки дослідження в учнів краєзнавчих гуртків формується інформаційна компетентність.

Ключові слова: краєзнавство, позашкільна освіта, Мала академія наук України, гурток, історичне джерело, методика навчання, учень.

ABSTRACT OF THE MASTER'S THESIS

Selezen M. V. Methodology of studying historical sources in local history circles of extracurricular educational institutions. Qualification work for obtaining a master's degree. Rivne: RSUH, 2025. 91 p. 96 c.

Scientific advisor: Dobrochynska V. A., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History and Teaching Methods.

The purpose of the qualification research is to reveal the methodology for studying historical sources in local history circles of out-of-school educational institutions. The object of the research is methodological techniques, and the subject is their application when working with historical sources in local history circles of out-of-school educational institutions.

The work, based on a critical understanding of the source and historiographical base, explores a number of problems. The formation of information competence as an important component of scientific and research activities in local history circles of extracurricular educational institutions is analyzed. In particular, to achieve the goal, the regulatory and legal documents that determine the state educational policy and regulate the principles of extracurricular education in Ukraine are disclosed. The role of the Small Academy of Sciences of Ukraine and its Rivne regional branch as centers of work with gifted youth is substantiated. Innovative approaches to organizing educational activities in historical local history circles of regional branches of the Small Academy of Sciences are highlighted.

Historical sources that are a place for conducting local history research activities by students of the circles, as well as the methodology of work, in particular with documentary, periodicals, visual and oral sources, were analyzed. The work reveals how information competence is formed in students of local history circles in the process of scientific research and preparation of research.

Keywords: краєзнавство, позашкільна освіта, Мала академія наук України, гурток, історичне джерело, методика, учень.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЇ.....	2
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Історіографія та джерельна база дослідження.....	9
Висновки до першого розділу.....	13
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ВАЖЛИВОГО СКЛАДНИКА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРАЄЗНАВЧИХ ГУРТКАХ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	14
2.1. Нормативно-законодавча база позашкільної освіти.....	14
2.2. Мала академія наук України як осередок позашкілля.....	16
2.3. Інноваційні підходи до організації освітньої діяльності у краєзнавчих гуртках.....	23
2.4. Методи та прийоми наукового пізнання історичного минулого....	34
Висновки до другого розділу.....	39
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА РОБОТИ З ІСТОРИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ..	42
3.1. Історичні джерела та їх характеристика в науково-дослідницькій діяльності учнів закладів позашкільної освіти.....	42
3.2. Методика пошуку та роботи з документальними джерелами.....	48
3.3. Методика роботи з періодичною пресою.....	53
3.4. Методика роботи з усними джерелами.....	58
3.5. Візуальні джерела.....	65
Висновки до третього розділу.....	70
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	81
ДОДАТКИ.....	89

ВСТУП

Актуальність теми. Позашкільна освіта є однією із важливих складових частин системи освіти України, яка взаємодоповнює і збагачує шкільне навчання і зосереджена на формуванні ключових освітніх компетентностей, сприяє усебічному й гармонійному розвитку дітей, а також їх пізнавальних можливостей. Її реалізація відбувається у відділеннях, секціях, клубах і гуртках закладів позашкільної освіти. Особливістю позашкільної освіти є цілісність, структурованість, сукупність і різноманітність форм навчальної організації роботи та діяльність учнів у позаурочний час. Навчання у гуртках закладів позашкільної освіти передбачає певні методичні прийоми, спрямовані на досягнення результату освітньої діяльності.

У межах історичної освіти ключова роль належить історичному краєзнавству, адже формує всебічні знання про минуле регіону, як невід'ємну частину Української держави, з притаманними йому особливостями розвитку та виховує громадянську свідомість і патріотичні почуття. Перебуваючи на перетині шкільного історичного курсу з національними канонами, історичне краєзнавство допомагає учням простежити історію малої Батьківщини у всій оригінальності й неповторності, проаналізувати самотутні грані локально-історичного простору шляхом проведення власного наукового дослідження. Для формування інформаційної компетентності важливо зберегти історичну пам'ять, активізувати інтерес до минувшини регіону через критичне мислення й роботу з різними джерелами інформації під час написання науково-дослідницької роботи.

Краєзнавчі гуртки передбачають уміння критичного аналізу різного роду джерел, як первинних, так вторинних і третинних. Особливістю такої діяльності є те, що учні в межах позашкільної освіти, долучаються до пошукової роботи в архівних і музейних установах, де виявляють і аналізують різноманітні інформаційні джерела – документи та періодичні видання різних епох, а також працюють із візуальними джерелами. Важливо, що учні в своїх дослідженнях послуговуються і методом усної історії, спілкуючись із очевидцями подій минулого краю. Й тому, важливо учнів навчити учнів методики роботи з інформаційними

джерелами задля об'єктивного відтворення нашої історії, розуміння складних суспільно-політичних, економічних і культурних процесів.

Метою дослідження є аналіз методики роботи з історичними джерелами у краєзнавчих гуртках закладів позашкільної освіти

Завдання дослідження:

- проаналізувати джерельну базу та історіографію проблеми;
- з'ясувати нормативно-законодавчі положення функціонування позашкільної освіти;
- обґрунтувати роль Малої академія наук України як осередку позашкільної освіти у всебічному розвитку учнівської молоді;
- розкрити інноваційні підходи до організації освітньої діяльності у краєзнавчих гуртках закладів позашкільної освіти ;
- з'ясувати методи та прийоми наукового пізнання історичного минулого в краєзнавчих гуртках;
- проаналізувати комплекс історичних джерел, який важливий для пізнання минулого краю, а також для підготовки науково-дослідницької роботи в закладі позашкільної освіти;
- обґрунтувати методику пошуку та роботи з документальними джерелами;
- проаналізувати методику роботи з періодичними виданнями краю різних історичних епох;
- висвітлити методичні прийоми роботи з усними та візуальними джерелами;

Об'єктом дослідження є методичні прийоми, а **предметом** – їх застосування під час роботи з історичними джерелами у краєзнавчих гуртках закладів позашкільної освіти

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному аналізі методики вивчення історичних джерел у краєзнавчих гуртках закладів позашкільної освіти. У роботі схарактеризовано історіографію та джерельну базу

дослідження, нормативно-законодавчу базу функціонування позашкільної освіти та з'ясовано роль Малої академії наук України та її регіональне відділення – Рівненську Малу академію наук учнівської молоді обласного комунального закладу позашкільної освіти Рівненської обласної ради. Проаналізовано навчальну програму гуртка «Історичне краєзнавство», відділення історії Рівненської Малої академії наук учнівської молоді під керівництвом кандидата історичних наук, доцента Рівненського державного гуманітарного університету, переможниці Всеукраїнського конкурсу «Джерело творчості» з дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти (Наказ МОН України від 04 липня 2025 року № 980) Добровичинської Валентини Анатоліївни.

Практичне значення результатів здійсненого наукового дослідження полягає в тому, що ґрунтовний аналіз методики вивчення історичних джерел у краєзнавчих гуртках закладів позашкільної освіти може бути використаний для підготовки майбутніх учителів, а також керівників гурткової роботи у закладах позашкільної освіти, а також при написанні кваліфікаційних робіт з методики навчання історії, в процесі підвищення кваліфікації учителів у системі післядипломної педагогічної освіти. Результати здійсненого дослідження можуть використовуватися для розширення тематики наукових дослідницьких проєктів у діяльності гуртків закладів вищої освіти.

Методи дослідження. Для реалізації мети, вирішення поставлених завдань використано комплекс методів наукового дослідження: загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, ретроспективний, хронологічно-проблемний); пошуково-бібліографічний метод вивчення джерел, архівних документів, матеріалів періодичних видань з проблеми дослідження; контент-аналіз – для вивчення законодавчої нормативно-правової бази, документальної інформації з проблеми дослідження; метод теоретичного узагальнення для формулювання висновків за результатами здійсненої науково-пошукової роботи.

Структура роботи визначається метою та завданнями дослідження. Побудована за проблемно-логічним принципом. Кваліфікаційна робота складається

зі вступу, трьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків.

Апробація результатів та публікації автора була представлена на XVIII Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (14 травня 2025 року), секція V. Молодий історик, політолог. Тема статті: «Методика роботи з усними джерелами в гуртках Малої академії наук України» (Науковий керівник: к.і.н., доц. В. А. Добровичинська), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання історії, громадянознавства, географії та методик їх викладання» (20 травня 2025 року). Напрямок 4. Сучасні тенденції в методиці навчання історії та громадянознавства. Тема статті: «Методика роботи з періодичними виданнями в історичних гуртках закладів позашкільної освіти». (Науковий керівник: к.і.н., доц. В. А. Добровичинська). Отримала Сертифікат (обсяг 12 год), (Додаток А).

У Національному центрі «Мала академія наук України» пройшла навчання за програмою семінару-практикуму «Історико-краєзнавчі дослідження: методологія та інструментарій» 20–22 серпня 2025 р. та отримала Сертифікат № 014566 від 02.09. 2025 р. (обсяг 8 год.), (Додаток Б).

Публікації:

1. Селезень М.В. Добровичинська В.А. Методика роботи з періодичними виданнями в історичних гуртках закладів позашкільної освіти. *Актуальні питання історії, громадянознавства, географії та методик їх викладання* : мат. всеукр. наук.-прак. конф. Рівне, 2025. С. 133–135.
2. Селезень М.В. Добровичинська В.А. Методика роботи з усними джерелами в гуртках Малої академії наук. *Наука, освіта, суспільство очима молодих*: мат. XVIII всеукр. наук.-прак. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених. Рівне, 2025. С. 406–408.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія та джерельна база дослідження

Вивчення історичних джерел у краєзнавчих гуртках закладів позашкільної освіти має свою наукову й методичну традицію, що формувалася упродовж кількох десятиліть. Історіографія даної проблеми охоплює праці, присвячені теоретичним засадам джерелознавства, методиці роботи з історичними матеріалами в умовах позашкільної освіти, організації краєзнавчих гуртків та формуванню пізнавальних інтересів учнівської молоді. Дослідники розглядали питання класифікації джерел, способів їхнього пошуку та збереження, а також інтеграції роботи з ними в освітній процес. Джерельна база дослідження складається з наукових публікацій, навчально-методичних посібників, програм і методичних рекомендацій для керівників гуртків, матеріалів з досвіду роботи закладів позашкільної освіти, а також безпосередніх зразків історичних джерел – документів, фотографій, карт, усних свідчень. Значну цінність мають сучасні електронні ресурси та бази даних, що дозволяють поєднати традиційні методи роботи з історичними матеріалами із сучасними інформаційними технологіями. Історіографія передбачає аналіз наукових праць, у яких досліджувалася дана проблема, а також визначення ступеня її вивченості.

Мала Академія наук – це велике надбання сучасної освіти й тому цю тему багато хто досліджує та аналізує особливості функціонування. Зокрема, І. Гончарова [12] у статті «Вплив дослідницьких робіт у МАН на розвиток пізнавальної активності школярів» вказує на те, як дослідницькі роботи впливають на інтелектуальні здібності та розвивають пізнавальну активність школярів. У статті М. Гусак [14] «Позаурочна робота з учнями в умовах співпраці загальноосвітньої школи та Малої академії наук» детально описані рівні навчання, які юні дослідники можуть обирати для себе, відповідно до їх досвіду роботи. Про роботу Рівненського відділу Малої академії наук дізнаємось із статі О. Андрєєва [1] «Організація системи з обдарованою молоддю в Рівненській Малій академії наук».

Прийоми та методи наукового пізнання історичного минулого висвітлили С. Важинський та Т. Щербак у навчальному посібнику «Методика та організація

наукових досліджень» [6]. Про історичні методи дослідження пише С. Лях [43] «Методологія історії: класика і практика: навчальний посібник». Методи краєзнавчого дослідження обґрунтовані у праці М. Кузьми-Качур «Основи краєзнавства» [39], а три рівні методів дослідження – емпіричний, логічний, евристичні висвітлені в підручнику О. Данильян «Методологія наукових досліджень» [15].

В українській педагогічній та історичній науці питання організації та методики краєзнавчої роботи привертало увагу багатьох дослідників. Так, М. Кузьма-Качур, М. Горват видали навчальний посібник «Основи краєзнавства», у якому розкрили теоретичні засади краєзнавства, методи роботи, що допоможуть дослідникам застосувати під час професійної діяльності [39]. У навчальному посібнику Г. Самойленко «Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне» [61] на широкому культурно-мистецькому та літературному джерельному матеріалі розкриваються особливості вивчення краєзнавства, визначаються основні його принципи та джерела. Висвітлено сучасні проблеми краєзнавства як навчальної дисципліни у посібнику Б. Прищепи та О. Прищепи [59]. Посібник «Історичне краєзнавство Волині» стане в нагоді вчителям та учням, кому не байдужа доля української спадщини.

Питання класифікації історичних джерел посідає важливе місце в історичній науці та методиці навчання історії. Від того, наскільки чітко й обґрунтовано визначені види, групи та підгрупи джерел, залежить ефективність їхнього опрацювання, аналізу та використання у дослідницькій і навчальній діяльності. Саме у підручнику «Історичне джерелознавство», авторами якого є Я. Калакура, І. Войцехівська, С. Павленко, Б. Корольов, М. Палієнко [31] чітко розкривається поняття «історичне джерело», класифікація, засоби і прийоми встановлення достовірності. Багато уваги приділено характеристиці основних груп джерел. Також можна знайти методичні рекомендації щодо їхнього застосування у педагогічній практиці. Ці питання простежуються у працях В. Мисана «Сучасний урок історії : Традиції та новаторство. Навчально-методичний посібник» [47], а

також статті А. Єрмаленко «Як працювати з джерелами інформації на уроках історії» [22].

Дослідження усної історії та використання усних свідчень у краєзнавчій роботі знайшли відображення в роботах істориків та етнологів, які підкреслювали їхню унікальну роль у збереженні пам'яті про події, що не завжди зафіксовані в писемних документах. Наприклад Д. Титаренко, О. Титаренко у своїй праці «Дослідницьке інтерв'ю: методичні рекомендації з організації та проведення дослідження» [69] подали рекомендації з організації та проведення дослідницького інтерв'ю та ґрунтовно розкрили зміст і призначення інтерв'ю. Для вироблення методології роботи з усними джерелами, важлива праця Л. Лукаша й Ю. Волошина – «Жива історія – метод усної історії в школі» [42]. Дослідникам автори пропонують актуальні підходи до організації біографічних інтерв'ю під час спілкування зі свідками історичних подій, аналізу отриманих спогадів у краєзнавчій науково-дослідницькій роботі.

Проблематиці використання та систематизації візуальних джерел присвячено низку досліджень, у яких розкрито їхні можливості у збереженні історичної пам'яті та формуванні цілісного уявлення про минуле. Вагомими є праці Г. Яковенко [73] «Методика навчання історії: навчально-методичний посібник» [73], А. Карпенко «Місце і роль відеоносіїв на уроках історії» [32], О. Ковалевської «Візуальні дослідження та іконографія: проблема розмежування об'єкта, методу та понятійно-категоріального апарату» [33], В. Молоткіна, Л. Хмельницької «Застосування візуальних джерел на уроках історії як засобу формування критичного мислення учнів» [49].

Вивчення періодичних видань як особливого виду історичних джерел знаходиться у фокусі уваги багато авторів, висвітлюючи їхню інформаційну насиченість, оперативність та здатність відображати суспільні настрої певної доби. Зокрема, це відображено у праці В. Добровичинської «Періодичні видання Волинської та Ровенської областей (1939–1941), як джерело до вивчення трансформації освіти» де обґрунтовано важливість періодики у науковій

краєзнавчо-дослідницькій роботі [19] та Г. Самойленка «Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне: навчальний посібник» [61].

Методику пошуку та роботи з документальними джерелами висвітлювали у своїх роботах В. Курилів «Методики викладання історії: навчальний посібник» [40], в якому охарактеризував етапи опрацювання історичного документу. Про роботу з мемуарами, щоденниками детально описано у праці С. Зворського [28], де проаналізовано важливість використання архівних документів у наукових дослідженнях.

Вивчення питання впровадження інноваційних підходів у діяльність краєзнавчих гуртків посідає помітне місце в науково-методичній літературі. Дослідники та практики звертають увагу на необхідність модернізації форм і методів роботи з учнівською молоддю, орієнтуючи їх на активну пізнавальну діяльність, розвиток дослідницьких навичок і творче мислення. Серед авторів Т. Богачик «Формування ключових компетентностей школярів засобами історичного краєзнавства: практичний аспект» [4], О. Дзудзило «Квест – важлива складова гурткової діяльності (на прикладі історико-краєзнавчого квесту «Код краєзнавства»)» [17] розповідає про включення квесту, як методу роботи дітьми. О. Коханова розповідає про різні платформи на яких можна проводити навчальний процес у сучасних реаліях у статті «Методи та прийоми роботи учителя сучасної школи на уроках історії та природознавства в умовах дистанційного навчання» [38].

Джерельну базу магістерської роботи становлять опубліковані джерела, зокрема офіційне освітнє законодавство України. Для знайомства з нормативно-законодавчою базою позашкільної освіти, опрацьовано статті Конституції України, де прописані загальні положення про освіту. Закон України «Про освіту», став основою для орієнтування в освітньому просторі. Механізм функціонування позашкільної освіти прописаний у Законі України «Про позашкільну освіту», що суттєво збагатило наші уявлення про роботу позашкільних закладів освіти. Водночас, був взятий до уваги Статут Малої академії наук України та навчальна програма для закладів загальної середньої освіти.

Висновки до першого розділу

Отже, основою для науково-дідляницької роботи школярів та молоді є позашкільний заклад Мала академія наук, багато науковців ретельно досліджують деталі її діяльності. Серед них І. Гончарова, М. Гусак, О. Андрєєв. У роботах детально описується структура та правила навчання у Малій академії наук та визначається вплив дослідницької діяльності на гармонійний розвиток учнів. Про методи наукового дослідження дізнаємось у працях С. Важинського та Т. Щербака. С. Лях, М. Кузьма-Качур, О. Данильян.

Про краєзнавство як окрему дисципліну розкрито у «Основи краєзнавства» М. Кузьма-Качур, М. Горват. Особливості вивчення краєзнавства описують у своїх працях Г. Самойленко, Б. Прищепа та О. Прищепа. У підручнику «Історичне джерелознавство», авторами якого є Я. Калакура, І. Войцехівська, С. Павленко, Б. Корольов, М. Палієнко, ми можемо простежити питання класифікації джерел та методиці їх використання. В. Мисан та А. Єрмаленко дають рекомендації, як саме працювати з історичними джерелами на заняттях з краєзнавства. Д. Титаренко, О. Титаренко у своїй праці «Дослідницьке інтерв'ю: методичні рекомендації з організації та проведення дослідження» та Л. Лукаш й Ю. Волошин – «Жива історія – метод усної історії в школі» дають рекомендації щодо роботи з усною історією, а саме проведення дослідницького інтерв'ю. Про методику використання візуальних джерел можна дізнатись із робіт Г. Яковенко, А. Карпенко, О. Ковалевської, В. Молоткіної, Л. Хмельницької. Важливість періодики підкреслює В. Добровичинська у праці «Періодичні видання Волинської та Ровенської областей (1939–1941), як джерело до вивчення трансформації освіти». Методику вивчення документальних джерел висвітлюють у своїх роботах В. Курилів, С. Зворський. Такі дослідники як Т. Богачик, О. Дзудзило. О. Коханова описують необхідність інноваційних методів навчання. Основа джерельної бази роботи – це опубліковані джерела та законодавча база України – Конституція України, Закон України «Про світу», Закон України «Про позашкільну освіту».

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ВАЖЛИВОГО СКЛАДНИКА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРАЄЗНАВЧИХ ГУРТКАХ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Нормативно-законодавча база позашкільної освіти

Діяльність системи позашкільної освіти регулює нормативно-законодавча база, яка визначає основні засади організації освітнього процесу та визначає його мету, завдання та зміст. Нормативно-законодавча база освіти ґрунтується на таких законах, як «Конституція України», Законів України, постанов Міністерства освіти України, та інших документах, які визначають змістові засади діяльності позашкільної освіти.

В Україні кожен має право на освіту, саме так зазначено 53 статтею Конституції України. Наша держава має забезпечити доступність до освіти своїм громадянам. Також Конституція гарантує свободу до наукової творчості та захист авторських прав, які пов'язані з різними видами інтелектуальної діяльності [35].

Основою нормативної бази у сфері освіти є Закон України «Про освіту». Він дає основні орієнтири функціонування освітнього простору та визначає основні права та обов'язки усіх учасників освітнього процесу. У законі прописано, що освіта є основою успішної соціалізації та добробуту, запорукою розвитку суспільства. Законом зазначено, що держава забезпечує безоплатну форму навчання. Адже держава визначає освіту пріоритетним напрямком, який забезпечує всебічний розвиток людини.

Невід'ємною складовою частиною системи освіти є позашкільна освіта. Метою позашкільної освіти є розвиток здібних дітей та молоді та допомога здобути професійні знання, вміння та навички, які будуть необхідні для їх самореалізації. Засновують заклади позашкілля центральні органи виконавчої влади. Тому фінансування іде з коштів державного бюджету. Також заклад позашкільної освіти можуть утворити і органи місцевого самоврядування за наявності матеріальної та технічної бази. Має бути присутній науково-методичний супровід та педагогічні працівники. Фінансування таких закладів надходить з місцевих бюджетів або за

кошти батьків, та з інших джерел, які звичайно не заборонені законом України. Також держава гарантує автономію в академічній, організаційній, фінансовій та кадровій сфері позашкільної освіти [26].

Порядок, умови, форми та особливості здобуття позашкільної освіти визначаються спеціальним законом – Закон України «Про позашкільну освіту», ухвалений 22 червня 2000 року. Першим завданням цього закону є забезпечення прав на здобуття позашкільної освіти. Також він вивчає основні напрямки, зміст та форми позашкільної діяльності. Створює умови для благодійної діяльності та соціального захисту працівників та учнів. Система позашкільної освіти чітко зазначає про завдання, які є основними, а саме : виховання громадянина України; формування особистості та розвиток соціального досвіду; виховання поваги до Конституції, прав і свобод людей; виховання патріотизму, любові до рідної землі; шанобливого ставлення до родини; створення умов для творчого та інтелектуального розвитку; розвиток інклюзивного середовища; пошук та підтримка обдарованих учнів; організація дозвілля; формування здорового способу життя.

Заклади позашкільної освіти є трьох видів: профільні, спеціалізовані та комплексні. У профільних закладах робота проводиться за певним напрямком діяльності. Наприклад, науково-технічний, туристсько-краєзнавчий, художньо-естетичний, військово-патріотичний напрями тощо. До комплексних закладів належать палаци, будинки дітей та юнацтва, центри дитячої творчості, тобто заклади, які організовують роботу за різними напрямками позашкільної освіти. Спеціалізовані заклади створюються з метою розвитку творчих здібностей та обдарувань учнівської молоді. Їхня робота полягає у поглибленні вивчення окремих напрямків науки, техніки, мистецтва, екології, спорту.

Основними напрямками роботи є пластовий та скаутський рух, художньо-естетичний напрям, мистецький, туристсько-краєзнавчий, еколого-натуралістичний, науково-технічний, дослідницько-експериментальний, фізкультурно-спортивний, військово-патріотичний, бібліотечно-бібліографічний, оздоровчий, гуманітарний. Всі напрямки спрямовані на розвиток здібностей,

обдарувань та практичних навичок учнів. Основою діяльності та навчання позашкільля є освітня програма, яка містить вимоги до вихованців, навчальне навантаження, очікувані результати навчання. Вся структура навчання, тобто, тривалість уроків, відпочинку та інше зазначаються закладом освіти. Тривалість уроків встановлено з узгодженням із програмою і навчальними планами. Також враховується психофізичний розвиток дитини. Тому розрізняють різне навантаження для слухачів. Позашкільня освіта здійснюється диференційовано відповідно до індивідуальних особливостей. Тому форми різноманітні. Можна відвідувати заняття, присутня клубна робота, дистанційна форма, урок лекція, індивідуальні заняття, походи, екскурсії, робота в лабораторіях, майстернях. Часто учні відвідують різні вікторини, концерти, змагання, експедиції, тощо [27].

Отже, основою для легітимності будь-якої освітньої діяльності є нормативно-законодавча база, яка регулює освітній процес. Нормативною базою позашкільної освіти є Конституція України, Закон «Про освіту», Закон «Про позашкільну освіту». Ці законодавчі документи визначають функції освітнього простору, права та обов'язки здобувачів освіти та викладачів.

2.2. Мала академія наук України як осередок позашкільля

Мала академія наук України – освітня система, що забезпечує організацію науково-дослідницької діяльності учнів, створює основу для інтелектуального розвитку та сприяє підвищенню наукового потенціалу держави [57, с. 22]. У 2018 році МАН отримує світове визнання – статус Центру наукової освіти II категорії під егідою ЮНЕСКО. Згодом отримує статус Академії, і це дає школярам-дослідникам доступ до міжнародних заходів [44]. Метою діяльності Національного центру «Мала академія наук України» є втілення державної політики у сфері позашкільної освіти та організація роботи закладів, які займаються науково-дослідницькою діяльністю школярів. Центр координує діяльність обласних, районних і міських МАН, а також надає можливості для здобуття додаткової освіти учням шкіл, професійно-технічних закладів і вищих навчальних закладів [44].

Головні завдання Малої академії наук України полягають у створенні сприятливого освітнього середовища для обдарованої молоді та проведенні всеукраїнських наукових і патріотичних заходів. МАН дбає про методичне забезпечення роботи з учнями, підвищення кваліфікації педагогів і розвиток їхніх професійних компетентностей. Важливим напрямом є популяризація науки серед дітей та молоді, підтримка дослідницької, винахідницької та пошукової діяльності. Також організація займається поширенням кращих практик, проведенням олімпіад, конкурсів, турнірів, виконанням наукових і прикладних досліджень, а ще надає освітні й консультативні послуги відповідно до законодавства.

Діяльність Центру спрямована на формування покоління молодих дослідників, які здатні мислити критично, працювати над науковими ідеями та впроваджувати інновації в різних галузях знань. Допомагає дітям розвивати свої здібності, навички й таланти через дослідницьку та експериментальну діяльність. Проводяться різні наукові й технічні дослідження, особливо в міждисциплінарних (трансдисциплінарних) напрямках. Розробляються нові підходи до розвитку освіти. Центр створює науково-методичні матеріали, допомагає закладам позашкільної освіти (зокрема МАНівським осередкам) організовувати роботу з учнями. Організуються семінари, курси, конференції для вчителів і науковців, щоб вони могли вдосконалювати свої знання й навички. Центр проводить науково-практичні заходи, створює наукові музеї, центри науки, організовує виставки, фестивалі, конференції, готує науково-популярні матеріали, журнали, книги, відео- та телепрограми. Забезпечує роботу вебсайтів і порталів, публікує інформацію про науково-просвітницьку діяльність, створює контент для медіа. Центр координує проведення олімпіад, турнірів, конкурсів, тренувальних зборів для учнів. Саме він відповідає за всеукраїнські етапи та готує команди для міжнародних олімпіад. МАНУ співпрацює з навчальними закладами, науковими організаціями, підприємствами, щоб спільно розвивати наукову освіту і підтримувати талановитих дітей. Центр займається розробкою нових освітніх і наукових підходів, а також підтримує творчі та мистецькі проєкти. Уся діяльність НЦ «МАНУ» проводиться

не з метою отримання прибутку, а задля розвитку науки, освіти й підтримки учнівської молоді [66].

Сучасна школа має не лише забезпечувати засвоєння певної суми знань, а й формувати в учнів уміння самостійно мислити, аналізувати, порівнювати, робити висновки та шукати нову інформацію. Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку з переходом освіти на компетентнісно орієнтовану модель навчання, де пріоритетним є розвиток інтелектуальної активності, самостійності й здатності до наукового пізнання. Участь у діяльності МАН створює унікальні умови для реалізації цих завдань. Під час підготовки і виконання власних дослідницьких робіт школярі опановують навички пошукової, аналітичної та експериментальної діяльності. Вони навчаються формулювати проблеми, висувати гіпотези, аналізувати інформацію, робити узагальнення та оцінювати достовірність результатів. Така діяльність розвиває не лише інтелектуальні здібності, а й сприяє становленню цілісної творчої особистості. Робота над науковими проектами має потужний виховний ефект: у школярів формується відповідальне ставлення до навчання, підвищується рівень внутрішньої мотивації, розвивається здатність до самоорганізації та рефлексії. Участь у дослідженнях стимулює дітей до глибшого осмислення навчального матеріалу, пошуку нових знань і практичного застосування отриманих результатів. Це, своєю чергою, зумовлює стійке зростання рівня пізнавальної активності – здатності проявляти ініціативу у навчанні, самостійно здобувати інформацію, творчо її використовувати.

Особлива увага приділяється розвитку так званого евристичного мислення – уміння бачити проблеми й знаходити нестандартні шляхи їх розв'язання. Такі форми роботи допомагають школярам не лише засвоїти навчальний матеріал, але й навчитися творчо мислити, співвідносити знання з реальними життєвими ситуаціями, робити власні відкриття. Дослідження також засвідчило, що активна участь у МАН позитивно впливає на емоційно-вольову сферу учнів. У процесі дослідницької діяльності вони переживають задоволення від власних досягнень, формують упевненість у собі, прагнення до самовдосконалення та розвитку. Важливою умовою цього є наявність у педагога позиції наставника, який не

нав'язує готових відповідей, а спрямовує дитину до самостійного пошуку [12, с. 63–64].

Мала академія наук працює на основі різних підходів навчання, серед яких особистісно орієнтовний, і тому усі учні обирають для себе те, що відповідає їхньому рівню навчання. Рівнів є три: початковий, основний, вищий. На початковому рівні учні зможуть отримати загальну інформацію про науки, здобуватимуть навички дослідницької роботи, часто працюватимуть з експериментальним методом та писатимуть творчі реферати. Наступний рівень – основний. На цьому рівні дослідники навчаються самостійно працювати та розвивати нахили до досліджень. Беруть активну участь у наукових роботах та експедиціях, олімпіадах, конкурсах, навчаються захищати свої творчі наукові роботи. На вищому рівні поширенні творчі об'єднання. Робота базується на дослідницькій, пошуковій роботі у різних галузях науки. Учні приймають участь у всеукраїнських та міжнародних наукових заходах. Також готують свої дослідження для друку у різних наукових виданнях [14, с. 44–45].

Через діяльність МАН позашкільна освіта набуває дослідницько-експериментального спрямування, поєднуючи навчання з практичною науковою роботою. Система позашкільної освіти – це частина освітнього простору України, яка охоплює різноманітні заклади та об'єднання, що забезпечують розвиток дітей поза межами школи. Важливу роль відіграють також клуби за інтересами, спортивні та культурно-освітні установи, наукові товариства, фонди й асоціації, що сприяють розвитку здібностей учнів. Уся ця система працює на те, щоб кожна дитина мала можливість розкрити свій потенціал, розвивати таланти, формувати життєві компетентності та здобувати новий досвід у різних сферах діяльності. Згідно із Законом «Про позашкільну освіту» кожній дитині надається можливість розвивати свої здібності, таланти й інтереси у зручній та творчій формі. Її можуть здобувати всі вихованці, учні та слухачі незалежно від віку чи рівня підготовки – головне, щоб було бажання навчатися й самовдосконалюватися. Така освіта організовується не лише у спеціалізованих закладах позашкільної освіти, а й у школах, коледжах, навчально-виробничих комбінатах та інших установах різних типів і форм

власності. Це створює для дітей широкі можливості для саморозвитку, участі у творчих, наукових, спортивних чи соціальних ініціативах.

Сьогодні, коли українське суспільство переживає важливий етап свого розвитку, особливого значення набуває виховання національної самосвідомості. Саме тому важливо, щоб діти вміли глибоко розуміти історичні події, бачити між ними зв'язки та усвідомлювати їхній вплив на сучасність. Позашкільна освіта відіграє у цьому процесі важливу роль, адже допомагає не лише поглибити знання з історії, а й виховати любов до своєї країни, повагу до культурної спадщини та мови. Сучасна позашкільна історична освіта стає простором для пошуку, творчості й самовираження, де вихованці розвивають критичне мислення, громадянську активність і здатність брати участь у житті суспільства на засадах гуманізму, демократії та патріотизму. Усі ці завдання успішно реалізуються через навчальні програми Малої академії наук України, які поєднують теоретичні знання з практичною дослідницькою діяльністю [27].

Діяльність Малої академії наук України дала високі результати, тому на її прикладі створили обласні комунальні заклади МАН. У 50–60 рр. ХХ століття при школах та вищих навчальних закладах працювали різні наукові секції, які у ті роки об'єднались в міські наукові товариства, які мали за мету – розвиток творчих здібностей школярів. У другій половині 70-х р. у м. Рівне під керівництвом вчителів та викладачів Українського інституту інженерів водного господарства (Національний університет водного господарства та природокористування) та Рівненського педагогічного інституту ім. Д.З. Мануїльського (Рівненський державний гуманітарний університет), учні проводили свої наукові дослідження у секції «історія» та інших (усього 15 секцій).

У 1995 році було видано постанову «Про шляхи удосконалення діяльності Малих академій наук України і наукових товариств учнів як центрів формування наукової еліти України», де чітко виокремили секції та пріоритетні напрямки роботи. У 1994 році почало роботу історико-географічне відділення Малої академії наук у м. Рівне. В. О. Веремчук – заступник директора обласної станції юних натуралістів очолювала цей напрямок. Історико-географічне відділення посіло

одне з найвищих рейтингових місць в Україні. Відділення мало 6 секцій. А у 1998 році, коли зріс інтерес учнів до дослідницької діяльності, збільшили кількість гуртків. Тому в цьому відділі з'явилась ще одна секція – «Історія України». Згодом, у 2004 році, зрозуміли, що є необхідність у створенні єдиного центру. Тому був виданий наказ «Про вдосконалення діяльності Малої академії наук України».

Важливою віхою історії рівненської Малої академії наук учнівської молоді – створення 11 серпня 2006 року обласного комунального позашкільного навчального закладу – «Рівненська Мала академія наук учнівської молоді» Рівненської обласної ради, й також був затверджений статут. Рівненський Будинок вчених – місце знаходження академії [2, с. 95–100].

У Статуті Рівненської Малої академії наук, зазначено, що предметом діяльності є формування та розвиток здібностей молоді. Зарахувати школяра до Рівненської Малої академії наук можна з дванадцяти років. Гуртки поділяються на три рівні: початковий – учням дають загальні знання з основних наук; на другому рівні школярі отримують навички для самостійної роботи понад обсяг навчальної програми у школі; найвищий рівень – третій – творчі об'єднання проводять роботу над дослідженням з різних напрямків. Беруть участь у експедиціях, конкурсах, турнірах [67].

На сучасному етапі розвитку Мала академія наук вирішує завдання, які перед нею ставить суспільство. А саме, нового підходу до проблем формування мислення молоді під час навчання в галузях наук, техніки та технологій, а також створення мотивації до дослідницько-експериментальної діяльності. Мислення молоді досліджувало багато науковців та психологів. В основі теорій про мислення дітей лежить концепція діяльнісного навчання, яке пояснюється як керування розумовою діяльністю дитини, що необхідне для вирішення певного виду завдань. Рівненська Мала академія наук учнівської молоді здійснює свою діяльність у сорока секціях шести наукових відділень: історико-географічному, обчислювальної техніки та програмування, науково-технічному, хіміко-біологічному, фізико-математичному, філології та мистецтвознавства. Пріоритетною є індивідуальна робота учнів під розумним керівництвом педагогів. Діти тут можуть самостійно працювати,

розвивати своє творче мислення, втілювати теорію на практиці. Це не просто навчання в Малій академії наук, це підготовка до навчання в дорослих наукових пошуках. Тут діти постійно розв'язують проблемні ситуації, досліджують, вчаться проводити комплексний аналіз, спрямований на вивчення патентної інформації, визначення новизни. Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра університету Водного господарства та природокористування, музеї, архіви Рівненщини стали основними закладами для здійснення дослідницької роботи для членів Рівненської Малої академії наук учнівської молоді. 17 жовтня 2007 року пройшла настановна сесія Рівненської Малої академії наук учнівської молоді. Були присутні 520 слухачів з різних районів і міст області. Відбулися перші презентації наукових робіт краєзнавчого гуртка «Історичне краєзнавство» учнів-членів Рівненської Малої академії наук у 2006/07 навчальному році [1, с. 29–30]. Мала академія наук у Рівному стала першим кроком малих дослідників на шляху великих відкриттів. За свої роки роботи академія змогла створити усі умови для гармонійного розвитку молоді у напрямку освіти [51]. Звичайно, основою роботи Малої академії наук є орієнтація на світові інтеграції, але найвизначнішим фактором розвитку є надбання минулих поколінь, історична духовність та національна ідентичність [1, с. 30].

Таким чином, Мала академія наук України – освітня система позакласного навчання, що є основою для науково-дослідницької роботи здобувачів освіти. Метою діяльності є розвиток здібностей та талантів молоді. Це середовище у якому охочі можуть розвивати свої професійні здібності, беручи участь у семінарах, курсах, наукових заходах, міжнародних олімпіадах. Під час виконання дослідницьких завдань учні опановують навички пошукової, аналітичної, експериментальної роботи. Завдяки цьому учень перетворюється з пасивного споживача знань на активного творця, здатного до наукового пошуку, самонавчання й саморозвитку.

2.3. Інноваційні підходи до організації освітньої діяльності у краєзнавчих гуртках

Під час процесів глобалізації цікавість до локальної історії зростає та люди почали більше поважати місцеві традиції. Дослідники шукають нові джерела ідентифікації в той час коли внутрішні старі структури суспільства слабнуть. А замість них виникають нові [12, с. 12]. Історичне краєзнавство – це дисципліна, яка досліджує локальну історію – історію населеного пункту, культурно-освітніх, історію вулиць та пам'яток культури. Дослідження здійснюються за допомогою історичних джерел. А специфікою дослідження є поєднання різної методології вивчення історичних фактів [37, с. 280–281].

Протягом ХХ століття краєзнавство посідало важливе місце в освітньому процесі та науково-педагогічних дослідженнях. Питання, пов'язані з методикою краєзнавчої роботи в школах та позакласних закладах, неодноразово ставали предметом дослідження. Краєзнавство важливе для формування пізнавальної активності, розвитку інтересу до історії, природи та культури рідного краю, виховання патріотизму та громадянської свідомості. Перші активні спроби впровадження краєзнавства в навчальну діяльність спостерігаються вже на початку ХХ століття. Вже тоді розуміли важливість практичної діяльності учнів – проведенні спостережень, створенні колекцій, вивченні місцевих природних об'єктів. Загалом розвиток шкільного краєзнавства у ХХ столітті пройшов кілька послідовних етапів – від стихійних спроб ознайомлення дітей із місцевим оточенням до створення цілісної системи краєзнавчої освіти, яка поєднувала навчальні, виховні та пізнавальні завдання. Незважаючи на зміну політичних і суспільних умов, ідея вивчення рідного краю залишалася важливою складовою шкільного виховання, спрямованого на формування активної, свідомої, патріотично налаштованої особистості [65, с. 66–69].

У 2001 році краєзнавство було включено до позашкільних закладів освіти, як цілісна дисципліна указом Президента України. Розвиток краєзнавства означав вплив на систему освіти та наповнення її національним змістом [60, с. 121–122].

В Україні розроблялася довгострокова програма краєзнавчого руху. Міністерство освіти і науки України мало розробити програми позашкільних навчальних закладів та включити теми з краєзнавства. Освітні інституції популяризували серед школярів краєзнавчі маршрути, які забезпечували вивчення культури рідного краю [70].

У 2002 році видали постанову про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року, де прописані заходи, щодо виконання Програми, зокрема розробка програми курсу «Краєзнавство»; відкриття кафедр краєзнавства у вищих навчальних закладах; а також активізація наукової діяльності учнів-членів Малої академії наук [58].

На сучасному етапі реформування освіти, краєзнавство посідає провідну роль у вихованні особистості. Сьогоднішні умови підвищили цікавість до історичної культури нашого роду. Тому краєзнавство успішно допомагає його пізнавати. Щоб досягти певного результату у краєзнавчій роботі позакласних навчальних закладів, потрібно вирішити декілька завдань. Найголовніше – формувати повагу до історичної минувшини та формувати знання та вміння дослідницького характеру [21, с. 211–212].

Історичне краєзнавство має свій об'єкт і предмет дослідження. Об'єкт – це загальне явище чи процес, який підлягає вивченню, тоді як предмет – це його конкретна частина. Для історичних наук загалом об'єктом є народ і територія, а для краєзнавства – суспільний розвиток у певному географічному просторі, наприклад, в межах конкретного населеного пункту чи регіону. Предметом історичного краєзнавства є вивчення характерних рис і закономірностей історичного розвитку населення, його стосунків із природою, господарством, культурою, а також дослідження місцевих пам'яток і традицій у межах визначеної території. Краєзнавство відіграє надзвичайно важливу роль у підготовці майбутніх дослідників. Під час виконання краєзнавчих досліджень учні знайомляться з основними джерелами, які стосуються історії рідного краю. Це можуть бути архівні документи, спеціальна література, періодичні видання, музейні експонати, культурні та історичні пам'ятки, археологічні матеріали, назви місцевостей

(топоніми), етнографічні відомості тощо. У ході такої роботи учні навчаються знаходити й аналізувати ці джерела, опановують методи і напрямки краєзнавчої діяльності, а також здобувають необхідні знання для проведення історико-краєзнавчої роботи [59, с. 9–18].

Першою функцією краєзнавства є науково-дослідницька, адже показує, що краєзнавство – складова науки, у якій є методи дослідження та певна територія роботи. Надзвичайно важливою є педагогічна функція. Вона аналізує краєзнавство як метод, за допомогою якого можна сформувати практичні уміння та навички. Також ця функція визначає краєзнавство цілісним окремим освітнім курсом. Дослідження рідного краю є основою самоідентифікації. Краєзнавство ж спонукає учнів поважати та любити місце, де вони народились. Тому тут відіграє роль пізнавально-виховної функції. Проте аналізом краєзнавства займаються не лише юні дослідники, а й люди різного віку. Тому це підтвердження єднанню поколінь та гармонізації. У цьому допомагає світоглядна функція.

Краєзнавство поділяється за формами організації. Традиційно поділяють його на два види: громадське та державне краєзнавство. У державному краєзнавстві відповідальні за дослідження підрозділи академічних інститутів НАН, Національна спілка краєзнавців України, державні музеї, архіви, навчальні заклади. Громадська форма – рух громадськості, який виник очолила Національна спілка краєзнавців України та інших організаціях всеукраїнського масштабу. Виділяють освітянське краєзнавство. Воно поділяється на вузівське, шкільне та позашкільне. Заняття у позашкільних навчальних закладах проходить на базі Малої академії наук України, виконуючи три надважливих функції навчання – виховну, дидактичну, суспільно-корисну. Ще одним видом є музейне краєзнавство [11, с. 16–41]. При сформованні виховних систем зросла увага до музеїв. Музей виступає як явище де поєднуються пізнання та збереження знань. У сучасному світі музей виступає як центр освіти та центр збереження історичної минувшини [41, с. 18]. Цінну історичну спадщину українського народу зберігають музеї. Тому є перспектива, що вони повинні стати організаційними та методичними центрами позашкільного краєзнавства. Ті музеї які створенні при позашкільних закладах освіти є основою творчого навчання та

виховання сучасного суспільства. Працівники створюють тематичні екскурсії краєзнавчого спрямування, планують зустрічі із громадськими діячами, започатковують гуртки, святкові акції, а також за допомогою театралізації роботи відтворюють події минулого. Зокрема у системі Малої академії наук проводяться конкурси наукових робіт [3, с. 30–31].

Музей виконує дві важливих функції : пізнавальну та виховну, які реалізує через екскурсії, лекції, тематичні гуртки, клуби. Ще одна функція – світоглядна. Вона допомагає людині дати власну думку на історію, через пам'ятки минувшини. За естетичний, емоційний, виховний вплив відповідають освітня та виховна функції [45, с. 259–260]. Однією з найефективніших форм такої діяльності є краєзнавчий туризм. Він поєднує навчання, дослідження та активний відпочинок, сприяючи практичному засвоєнню історичного матеріалу. Під час туристично-краєзнавчих походів учні знайомляться з археологічними пам'ятками, місцями бойової слави, архітектурними об'єктами, меморіальними комплексами, вивчають легенди та перекази місцевих жителів [64, с. 85–86].

У сучасних умовах оновлення змісту освіти перед закладами позашкільної освіти постали нові завдання, зокрема – формування в учнів ключових компетентностей, необхідних для їхньої успішної соціалізації та активної участі в житті суспільства. На думку багатьох українських науковців, саме ці компетентності є основою для інших важливих умінь і навичок, оскільки дозволяють людині ефективно застосовувати набуті знання на практиці. Без сумніву, позакласна й позашкільна діяльність з історії сприяють розвитку ключових компетентностей учнів і готують їх до активного та успішного життя в сучасному суспільстві. Водночас, використання різноманітних методів і технологій навчання на уроках є виправданим, адже воно стимулює взаємодію між усіма учасниками освітнього процесу, заохочує до колективного обговорення важливих питань і допомагає глибше засвоювати навчальний матеріал. Однак повноцінне формування ключових компетентностей учнів у межах шкільного курсу з громадянської та історичної освітньої галузі неможливе без використання історичного краєзнавства, яке є важливою частиною історичної освіти в школі. Адже саме через вивчення

місцевої історії вчитель допомагає учням побачити зв'язок між загальною історією та подіями рідного краю, краще зрозуміти минуле свого регіону й усвідомити його тісний зв'язок з історією всієї України [4, с. 42–43].

Робота краєзнавчого гуртка пов'язана із шкільною програмою історії України. Зміст історичного матеріалу у шкільній програмі базується на пріоритетах: регіоналістика та історичне краєзнавство. А гурток поглиблює знання про свій рідний край, виокремлюючи історії повсякдення, мікроісторії, та трансформацію рівня життя населення. Учні знайомляться з історією у 5 класі і вивчають, що краєзнавство є допоміжною дисципліною. У 8 класі значна увага приділяється вивченню матеріалів про козацьку добу, що може бути доповнено екскурсіями до місцевих козацьких поселень або місць баталій. У старшій школі (10–11 класи) теми, пов'язані з подіями ХХ ст., зокрема Другої світової війни та боротьби за незалежність, доцільно ілюструвати матеріалами з історії регіону, спогадами очевидців, архівними документами [30].

Щоб зробити краєзнавчі гуртки більш динамічним і допомогти учням сформувати ключові компетентності, варто активно застосовувати різноманітні інтерактивні форми та методи навчання. У цьому особливо корисним є використання історичного краєзнавства. Такі заняття передбачають роботу не лише з додатковою історичною літературою, а й сприяють глибшому зануренню в історію рідного краю та стимулюють дослідницький інтерес. Краєзнавчий матеріал можна ефективно застосовувати і під час уроків, орієнтованих на розвиток комунікативних навичок, наприклад: уроків-усних журналів, діалогів, роздумів, диспутів, прес-конференцій, репортажів тощо. Метою таких занять є не тільки узагальнення теми, а й розвиток аналітичного мислення, уміння порівнювати історичні факти, проводити власні дослідження й формулювати особисту позицію щодо подій минулого, зокрема – історії рідного краю [4, с. 43–45].

Керівники гуртків краєзнавчого напрямку використовують творчі підходи у своїй роботі з дітьми. Їхня мета – зробити навчання цікавим, доступним і заснованим на компетентнісному підході. Одним із сучасних і ефективних методів такого навчання є квест. Квест – це інноваційна форма навчального заняття, яка

поєднує фізичну активність, інтелектуальні завдання та елементи рольової гри. Вона дозволяє учням не тільки засвоїти нову інформацію, а й розвивати логічне мислення, командну взаємодію та навички вирішення проблем. Основними поняттями у проведенні квесту є: учасники – ті, хто проходить гру, капітан – лідер команди, команда – група, яка працює разом, сценарій – набір завдань, порядок яких не відомий заздалегідь і визначається під час гри, завдання – окремі етапи сценарію, які можуть складатися з одного або декількох елементів, код – спеціальна буквено-числова інформація, яка підтверджує виконання завдання, відкриває наступний етап або фіксує час, мапа – карта місцевості, де відбувається гра. Квест вимагає злагодженої роботи учасників, сприяє самонавчанню, розвитку логіки та закріпленню знань у цікавий спосіб. Квести класифікують за місцем проведення (відкриті/закриті), способом пересування (пішохідні, мобільні), типом завдань (пошукові, інтелектуальні, екстремальні) та форматом проходження (лінійні, нелінійні). Гра передбачає пересування населеним пунктом, вирішення інтелектуальних завдань, пошук підказок на різних локаціях, спілкування з вигаданим персонажем або ж реальними, виконання інструкцій та створення фото-звітів.

Підготовка квесту включає створення відео, карти, головоломок і завдань на основі краєзнавчого матеріалу. Після завершення проводилася рефлексія та нагородження. Таким чином, квести стимулюють інтерес до історії та краєзнавства, розвивають критичне мислення і навички роботи в команді, роблячи навчання захопливим та практично орієнтованим [17, с. 100–102].

Повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 року стало серйозним випробуванням для української освіти. Окрім технічних труднощів, учні та вчителі зіткнулися з психологічними, матеріальними й мотиваційними проблемами. Освітній процес потребував швидкого переходу на дистанційне навчання. Учні вміють створювати сайти, беруть участь у проєктах та конференціях. Але щоб це працювало, потрібна серйозна підготовка – як з боку вчителя, так і учнів. І найважливіше – бажання вчитися. Сьогодні робота історичного гуртка може стати доброю нагодою, якщо доповнити її сучасними інноваційними цифровими

сервісами. Існує чимало онлайн-ресурсів, які допомагають школярам краще засвоювати матеріал, працювати в команді, створювати власні історії чи навіть шифрувати завдання. Ось кілька корисних інструментів. LearningApps – це справжній помічник для створення інтерактивних вправ. Тут можна легко зробити кросворд, пазл, вікторину або гру на відповідність. Учитель створює обліковий запис, а далі – просто заповнює шаблони, додаючи відео, зображення чи звуки. Вправи можна надавати учням у спеціально створених «класах», а результати – зручно відстежувати. Wordwall – ще один зручний сервіс для створення ігор, вікторин та завдань на закріплення тем. Учні можуть брати участь в інтерактивних змаганнях, що додає азарту до навчання. Rebus1.com – це генератор ребусів. Можна легко «зашифрувати» історичну дату, подію чи прізвище вчителя у вигляді цікавого завдання для гуртка. QR Code Monkey – дозволяє створювати QR-коди для різної інформації: текстів, посилань, відео тощо. Учні можуть просто сканувати код і миттєво отримувати завдання чи історичне джерело. UtellStory – ідеальний сервіс для створення мультимедійних історій. Учні можуть об'єднати фото, аудіо, відео та текст у власну історичну розповідь. Особливо цікаво те, що можна працювати не лише індивідуально, а й у команді, створюючи спільні проєкти. My Storybook – ще один ресурс для створення цифрових історій. Тут можна вигадати героя, описати події, додати малюнки. Це гарний спосіб не лише закріпити матеріал, а й розвинути творче мислення учнів [38, с. 32–35].

Одним із цікавих інструментів, який можна активно використовувати в роботі гуртків є програма соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН). Застосовуючи елементи цієї програми на заняттях історичного гуртка, можна спостерігати, як зростає активність учнів на різних рівнях. Відтворувальний рівень: діти прагнуть не просто вивчити матеріал, а справді його зрозуміти та запам'ятати. Інтерпретативний рівень: учні аналізують історичні події, шукають зв'язки між явищами, співставляють минуле з сучасністю. Креативний рівень: гуртківці пропонують власні ідеї, розробляють історичні реконструкції, шукають нестандартні підходи до розв'язання проблем. Проведення занять у такому форматі створює позитивну атмосферу в групі, мотивує дітей до навчання, формує в них

відчуття спільної мети й відповідальності. Учні вчаться висловлювати свою думку та з повагою ставитись до думки інших. Для багатьох гуртківців це шанс проявити себе, свою ініціативу, лідерські якості чи творчі здібності. А для вчителя – це можливість бути не контролером, а партнером і натхненником у захопливому процесі пізнання минулого. Такий підхід перетворює історичний гурток на справжню майстерню розвитку особистості – де діти не просто навчаються, а зростають як громадяни, дослідники, співрозмовники і друзі. Заняття за методикою СЕЕН складаються з кількох ключових етапів. Налаштування – це початковий етап, який допомагає налаштувати учасників на роботу, створити дружню атмосферу. Презентація нового матеріалу – тут гуртківці знайомляться з новою інформацією, отримують необхідні знання. Вправи для осмислення – активності, які допомагають учням глибше подумати над отриманими знаннями, проаналізувати їх, поставити питання. Рефлексійні практики – етап, коли учасники переосмислюють і роблять власні висновки на основі отриманого досвіду. Висновки – підсумок заняття, що допомагає структурувати і закріпити отримані знання. Важливо, що заняття будуються з урахуванням гармонії в колективі, опираються на особистий досвід кожного учня та заохочують рефлексію – усвідомлене осмислення власного навчання. Для активізації роботи та залучення всіх учасників у процес, у гуртках часто використовують різноманітні прийоми: інсценізації, рольові ігри, малюнки, колажі, вікторини, дослідження, проекти тощо. Завдяки цьому кожен гуртківець може не просто пасивно сприймати інформацію, а перетворити її на власний досвід і знання. Ще одна цікава особливість методики – це залучення учнів до формулювання власних навчальних цілей і рефлексії. Наприклад, на початку заняття діти самі можуть визначати, що саме хочуть дізнатися, чому навчитися, що зрозуміти. А наприкінці – оцінювати свої досягнення, висловлювати, що вдалося засвоїти, які навички розвинути [68, с. 128–131].

Історична реконструкція – це ще один інноваційний спосіб повернути минуле до життя через відтворення предметів або подій з використанням автентичних матеріалів і технологій. У вузькому розумінні це точне виготовлення речей, як у давнину, а у широкому – це будь-які дії, що допомагають зануритися в культуру та

побут певної історичної епохи. Головна особливість цього методу полягає у тому, що увага приділяється не лише знанням, а й самому досвіду роботи з історичними предметами. Урок чи заняття будуються так, щоб учні активно досліджували минуле, взаємодіяли з експонатами, відчували історію через дотик. Для цього використовують музейні предмети, копії чи муляжі, які допомагають створити особливу атмосферу і мотивувати учнів до навчання. Адже саме через зорові та тактильні відчуття діти краще сприймають і запам'ятовують інформацію. На заняттях можна запропонувати різні вправи. Показати музейні речі на початку уроку, щоб зацікавити і створити історичний настрій. Разом виготовляти предмети старовинними способами, наприклад, робити прості інструменти. Вивчати функції предметів через практичне дослідження. Відтворювати елементи старовинного побуту – готувати їжу, грати в ігри, виготовляти одяг. Копіювати історичні фотографії чи відтворювати сценки з минулого. Писати листи від імені історичних осіб або навіть предметів [36, с. 166–168].

Під час дослідження, ми проаналізували навчальну програму гуртка «Історичне краєзнавство» Рівненської Малої академії наук учнівської молоді. Програма розроблена для учнів 9–11 класів і передбачає навчання дітей у групі основного рівня упродовж одного року. На опрацювання навчального матеріалу відводиться 216 год. (6 год. на тиждень). Кількісний склад навчальної групи – 10 учнів. Програма створена відповідно до вимог Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти з навчального предмета «Історія України». Програма передбачає теоретичні і практичні заняття, що базуються на засвоєнні нових знань; вдосконаленні навичок критичного мислення і порівнювального аналізу; проведенні самостійних наукових досліджень; умінні вести наукову дискусію. Задля розвитку дослідницьких умінь, гуртківці мають пройти шлях від написання історичних есе з певного питання до самостійного виокремлення чи пошуку проблеми, яка потребує наукового розв'язання. Теоретичний матеріал пов'язується з темами практичних робіт відповідно до плану програми, що відображає історичну періодизацію і складається із дев'яти основних розділів, які визначають особливості регіонального розвитку [19, с. 3].

Мета програми полягає у вихованні шанобливого ставлення до історії, духовної і матеріальної культури, традицій, утвердженні національної ідентичності, що вкрай важливо на сучасному етапі Українського Державотворення. Усебічне пізнання історії краю допоможе учням виробити практичні вміння і навички, визначити науковий інтерес до актуальних проблем регіональної історії і реалізовуватися в науково-дослідницькій діяльності. Основні завдання полягають у формуванні в учнів таких ключових компетентностей, які в майбутньому визначатимуть перспективу їхнього подальшого професійного і соціального становлення:

- пізнавальної: розвивати інтерес до історії як сфери знань; формувати знання про основні історичні події, явища, процеси; опановувати методологію історичного дослідження;

- практичної: спроможність ефективно застосувати знання з історичного краєзнавства у конкретних комунікативних ситуаціях; формувати навички з визначення специфіки соціально-економічних, політичних, соціокультурних і гендерних процесів; формувати навички історієписання;

- творчої: використовувати творчий підхід до вирішення завдань науково-дослідницької роботи; розвивати уяву, креативне мислення й аналітичні здібності; створювати презентації результатів науково-дослідницької роботи; креативно мислити; віднаходити інноваційні рішення;

- соціальної: формувати особистість із твердою патріотично-громадянською позицією, світоглядом, що ґрунтується на науковому баченні світу; навчати етики наукової діяльності; формувати загальнолюдські культурні цінності; активізувати участь в охороні, збереженні матеріальних і культурних цінностей України.

- інформаційну: мислити критично, працювати з різними джерелами інформації та формулювати історично обґрунтовані запитання [19, с. 4].

Для викладу теоретичного матеріалу та проведення практичних робіт застосовуються такі форми навчання: лекції, семінари, круглі столи, мультимедійні презентації, виконання творчих завдань, науково-пізнавальні екскурсії. Серед різноманітних форм проведення практичних робіт перевага надається семінарам,

роботі в малих групах, у парах, написанні історичних есе, роботі з джерелами, роботі з картами, складанню таблиць і схем, розв'язанню завдань різної складності, виконанню творчих завдань. Окремо відведено години для відвідування музеїв, виставок, пам'яток архітектури та історії, перегляду наукових кінофільмів, прослуховування відеолекцій, екскурсії тощо.

На заняттях гуртка використовуються різноманітні засоби навчання: друковані видання, наочні матеріали (карти, навчальні картини, ілюстрації, портрети), а також інформаційно-комунікаційні технології (презентації, робота з додатками, комп'ютерними програмами, віртуальними словниками, інтерактивними картами та іншими ресурсами). Перевірка та оцінювання знань учнів здійснюється під час практичного закріплення матеріалу, захисту дослідницьких робіт, проведення вікторин, брейн-рингів, написання статей, доповідей, рефератів, участі в конференціях та усних відповідей.

На заняттях гуртка застосовують різноманітні засоби навчання: друковані, технічні, екранні, засоби слухової наочності. Під час занять гуртка передбачено використання комп'ютерних технологій та допоміжних програм (MS Word, MS Excel, MS Power Point). Під час дистанційної форми організації навчання заняття відбуваються на платформі Google Meet за відповідним покликанням.

Програма гуртка зорієнтована на роботу в групах індивідуального навчання, що організовані відповідно до Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах, що затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 11. 08. 2004 № 651 (зі змінами, згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 1123 від 10. 12. 2008) [19, с. 5–6].

Таким чином, краєзнавство пройшло складний шлях розвитку, від звичайного ознайомлення учнів з місцевістю до складеної системи навчально-виховної роботи. Аналіз досвіду показує, що використання краєзнавства підвищує ефективність навчання, розвиває критичне мислення та навчає дослідницькій роботі. Проте, щоб зробити навчальний процес більш динамічним і допомогти учням сформувати ключові компетентності, варто активно застосовувати різноманітні інтерактивні форми та методи навчання. Інтерактивні методи – квести, історичні реконструкції,

туристичні походи, методи онлайн навчання а також елементи соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН) допомагають дітям співпрацювати у команді, сприяють емпатичному зв'язку, поєднують дослідження і творчість та роблять краєзнавчу роботу цікавою і доступною для юних дослідників.

2.4. Методи та прийоми наукового пізнання історичного минулого

Пізнання – це процес розвитку думки людини від незнання до знання. Цей процес заснований на взаємодії суб'єкта (людина) з об'єктом (те на що спрямована дослідницька діяльність). Центральним об'єктом пізнання є проблема істини. Її розрізняють за видами: об'єктивна істина, відносна, абсолютна. Формою пізнання є мислення. Узагальнене відображення в мозку людини зв'язків між явищами. Пізнання відбувається не лише в результаті свого досвіду, а й через досвід інших людей. Мислення у свою чергу має свої основні форми. Перша форма – поняття – відображення ознак предмета або явища. Судження, друга форма – думка, у якій через поняття, щось можна підтвердити або заперечити. Третьою формою мислення є умовивід. Послідовні міркування через які народжується нове судження [6, с. 31–34].

Методологія історії – це сукупність обґрунтувань, які мають основу з теоретичних уявлень історії та повинні дати відповідь про те, якими інструментами можна дослідити нові відомості про об'єкт дослідження. Розуміння понять «об'єкт» та «предмет» дослідження – стандартна вимога. В категорії об'єкта покладено просте визнання того, що предмет або явище реально існує і його можна дослідити. Отже, об'єкт дослідження – це подія, явище або предмет, на який спрямована дослідницька діяльність. Якщо говорити про об'єкт історичного пізнання – то це минуле. Воно є недоступним прямому спостереженню дослідника. Тому часто об'єкт історичного дослідження називають моделлю. Моделювання – це дослідження явищ не безпосередньо, а за допомогою моделей. Це означає, що історик завжди працює з інтерпретацією предметів, а не з самими предметами. Тому потрібно верифікувати модель дослідження. В історичній науці верифікація

полягає у порівнянні моделі з знаннями про неї. Тобто про знання про минуле, інші моделі, які створені дослідниками та сучасні знання. Тому якщо безпосереднє вивчення об'єкта неможливе, то історик реконструює його.

Предмет історичного пізнання – це сукупність властивостей та ознак того явища або предмету, який ми досліджуємо. У своїй роботі автор згадує про Колінгвуда, який дає відповідь на питання: «що таке предмет історії». Історія розкриває дії людей, що відбувались у минулому. Вся історія складається з послідовних свідомо вчинених дій. Тому те що була в історії, все відбувалось, бо так захотіла та чи інша людина. Тому можна дійти до висновку, що предмет історії – це думки та мотиви людей, які проявились у певних їхніх діях.

Щоб об'єктивно дослідити історичне джерело, потрібно організувати процес дослідження, а саме задіяти творчий підхід та застосувати різноманітні методи історичного пізнання. Методику можна поділити на традиційні спеціально-історичні методи та загальнонаукові методи.

До групи спеціально-історичних методів входить різноманітна кількість методів, які адаптовані до історичних досліджень. Такі як : історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний. Еволюцію від початку розвитку історичного явища до сучасного стану вивчає історико-генетичний метод. Він подає опис історичного об'єкта. Також він виявляє закономірності розвитку. Історико-порівняльний метод порівнює історичні явища у часу та просторі, та шукає подібності та відмінності між ними. Аналогія – основа цього методу. Для того щоб виявити загальні риси у різних історичних подіях або явищах нам потрібний історико-типологічний метод. Цей метод використовує прийом якісного аналізу – типологія за формою . Всі історичні події мають свої причини та пов'язні тим, що вони взаємопов'язані між собою та мають системних характер. Частинки індивідуальних історичних подій вивчає історико-системний метод та об'єднує їх. Цей метод працює за принципом декомпозиції – виділення системи, яка цікавить найбільше серед історичного середовища. Після декомпозиції потрібно провести структурний аналіз системи. Після цього можна виявити зв'язок з системами навколишнього середовища функціональним аналізом [43, с. 24–96].

Методи дослідження краєзнавства відрізняються від загальноприйнятих методів, які застосовує історична наука. Історія досліджує тенденцію розвитку країн або народів, тоді як робота краєзнавства базується на дослідженні локальної історії. Також дослідження відрізняються методикою пошуку матеріалу, деталізацією. У краєзнавства є можливість досліджувати стан сучасності по безпосередніх подіях. Також воно має зв'язки з історичною географією, демографією, топонімією. А у джерельну базу дослідження входить багате коло місцевих джерел. Проте краєзнавство та історичну науку поєднує те, що історію певного краю неможливо досліджувати ізолюючи її від історії країни. Методика опрацювання джерел з краєзнавства також має специфіку: більше уваги приділяє джерелам фото- та фонодокументів, цінний матеріал зберігається в особистих архівах родів, край вивчається шляхом особистих спостережень та методами усної історії. Дослідники звертаються до краєзнавчих музеїв, аналізують події за допомогою архівних документів, спогадів, місцевої преси, фото-, кінокадрів, етнографічних джерел, та інших [71, с. 7].

Методи дослідження у краєзнавстві становлять систему наукових прийомів і способів, за допомогою яких вивчають природу, історію, господарство, культуру та побут певної місцевості. Їхнє завдання – забезпечити максимально повне, точне й об'єктивне пізнання регіону на основі різних джерел та підходів. У краєзнавчій роботі важливо поєднувати кілька методів, адже лише комплексне використання спостереження, аналізу документів, статистики, картографії, усної історії та сучасних технологій дозволяє відтворити цілісну картину розвитку краю. Для краєзнавчих досліджень в основному використовують такі методи : літературний, метод польових досліджень, візуальний, картографічний, метод особистих бесід.

Літературний метод вивчає друковані джерела: архівні матеріалів, книги, статі, про той регіон, який цікавить дослідника. Він змогу отримати попередні знання і уникнути дублювання вже зроблених досліджень. Дослідження природних умов, господарських об'єктів, розселення населення на місцевості, з використанням спеціальних приладів та фото- чи відеотехніки – це метод польових спостережень. Під час екскурсій чи походів можна використовувати візуальний

метод дослідження. Тобто спостереження явищ і предметів для формування уявлень про досліджувані об'єкти. Базовий метод – картографічний. Адже карти використовують для просторового аналізу території, нанесення об'єктів та їх взаємозв'язків. Також можна збирати та обробляти дані про населення, господарство або економічні зв'язки. Це є статистичний метод. Найбільш цікавим є метод анкетування або особистих бесід. Спілкування з місцевими жителями, щоб зібрати факти або ж підтвердити вже відомі факти. У сучасному світі важливо фіксація важливих епізодів, створення експозицій тому можна використати фотографування або відео зйомку. Також використовують більш сучасні методи. Географічний – основний у регіональних дослідженнях, забезпечує комплексність і конкретність. Метод моделювання, тобто створення ідеальних або матеріальних моделей об'єкта з використанням комп'ютерних технологій. Математичний метод дає аналіз об'єктів за допомогою математичного апарату (статистика, факторний аналіз тощо). Економічний – дослідження економічного розвитку регіону та його перспектив. Соціологічний метод вивчає соціальну структуру населення та соціальні процеси. До сучасних методів також відносимо метод комп'ютерних технологій – швидка обробка великих масивів даних і поєднання кількох методів на новій технологічній основі [39, с. 24–26].

У структурі наукових методів зазвичай виділяють три рівні. Це емпіричні методи, логічні методи та прийоми та останній тип – евристичні методи. До емпіричних методів належить спостереження. Це цілеспрямоване вивчення, що спирається на дані сприйняття. Другий метод – порівняння. Саме цей метод виявляє подібність та відмінність об'єктів, які досліджують. За допомогою цього методу можна виявити кількісні та якісні характеристики. Порівняння є вихідним кроком порівняльно-історичного методу, який дозволяє виявити спільні та відмінні риси історичних подій та явищ, визначити тенденції розвитку, або еволюцію історичних процесів. Ще одним методом історичного пізнання є описання – первинний аналіз, виклад даних та характеристика їх. Цей метод часто використовують антропологи у своїх дослідженнях. Цей метод використовується для загального огляду предмета дослідження.

Загальнологічні методи та прийоми також використовуються в історичному пізнанні. Адже дослідник використовує логіку, як інструмент при виконанні дослідницької роботи. Основними методами цієї групи є аналіз та синтез. Аналіз – розділення об’єкта на частини, які згодом будуть досліджуватись самостійно кожно. Синтез можемо характеризувати, як об’єднання частин, які досліджувались в ціле. Проте після синтезу ми маємо абсолютно нове утворення. В якому ми виявили внутрішній взаємозв’язок. Ще одним методом є індукція. Цей метод пов’язаний з узагальненням результатів. Види індукції: неповна, повна індукція та наукова. У процесі пізнання індукція пов’язана із дедукцією. У дедукції використовують загально-наукові положення для дослідження конкретного явища. Саме дані дедукції дають можливість побудувати теорії, які будуть спиратись на логіку. Конкретизація – метод наукового пізнання, який вимагає, щоб дослідник врахував усі реальні умови, у яких об’єкт, який він досліджує.

Третій рівень методів історичного пізнання є евристичні методи. Одним з поширених методів є метод евристичних питань. Його застосовують, щоб зібрати додаткову інформацію щодо проблемної ситуації або ж потрібно впорядкувати цю інформацію, яка вже наявна. Ще одним методом евристичних досліджень є метод інверсій. Тобто пошук ідеї вирішення дослідницького завдання у несподіваних напрямках, які диктуються логікою. Правило цього методу є таким, що якщо не можливо дослідити питання від початку до його логічного завершення, то потрібно досліджувати навпаки. Від кінця до початку. Це виховує стимул до мислення та вміння шукати вихід із проблемних ситуацій. Метод мозкового штурму – проводиться у два етапи. Перший етап – генерація ідей, а другий етап має назву – етап практичного аналізу висунутих ідей. Поєднання цих двох етапів є корисним у вирішенні дослідницького завдання.

До спеціальних методів наукового дослідження можна віднести метод контент-аналізу, статистично-математичні методи, порівняльно-правовий метод, метод альтернатив. Метод контент-аналізу використовують, щоб зробити аналіз текстів з подальшою інтерпретацією. Тобто, сенс полягає у тому, щоб з великої кількості фактів, можна виділити головні ідеї та поняття. Для характеристики

масових явищ, які мають повторюваність у суспільстві використовують статистично-математичні методи. Також цей метод допомагає аналізувати офіційні документовані відомості. Порівняльно-правовий метод використовується коли ми вивчаємо типи держав, правові системи, політичні режими, форми правління. Адже цей метод полягає у порівнянні різних державних інститутів, систем, щоб виявити риси подібні та відмінні. Витоками методу альтернатив можна знайти у філософській діяльності Сократа. Сенс методу полягав у розкритті протиріч. Його ще можуть називати маєвтика. Основа методу альтернатив є такою, що під час дослідження не потрібно обмежувати себе однією гіпотезою, а шукати інші. А згодом їх порівняти та проаналізувати, щоб глибше зрозуміти об'єкт який досліджуємо[15, с. 154–182].

В історичній методології набула поширення деконструкція. Цей метод використовують при опрацюванні текстів. Основні чотири прийоми цього методу мають на меті знайти необхідну інформацію з певної маси тексту. Перше, що дослідник має зробити – прочитати від початку до кінця текст, та поставити питання про те, чи є якась проблемна ситуація, чи є аналіз, або лише опис, яка мета тексту. Далі потрібно знайти головну мету тексту. А інший зміст поділити на частини: основні елементи – опис, тези-аргументи, роз'яснення; другорядні елементи – ілюстрації, загальний фон опису. Завершуючи аналіз – створити графічну схему, яка допоможе уявити ієрархію думок та цілей тексту [48, с. 42–43].

Таким чином, методи історичної науки забезпечують порівняння, аналіз та інтерпретацію даних. Методи поділяються на спеціально-історичні, загальнонаукові та евристичні. Поєднання різних підходів дає можливість побачити різні сторони розвитку того чи іншого періоду.

Висновки до другого розділу

Таким чином, освітня позашкільна діяльність регулюється нормативно-законодавчою базою. Саме Законодавчі документи визначають мету та завдання процесу освіти. Основою для регулювання реформ у сфері освіти є Конституція України, яка гарантує право на освіту. Закон «Про освіту» – прописує мету освіти –

гармонійний розвиток людини. Також визначає головні компетентності, вказує на форми навчання. У Законі «Про позашкільну освіту» прописані напрямки та зміст позашкільної освіти й визначено головні завдання позашкілля – виховати патріота своєї країни, сформувати особистість та повагу до свобод інших. Одним з найважливіших завдань є підтримувати та розвивати інтелектуальний потенціал учня.

Мала академія наук України – заклад позашкільної освіти, розпочинає свій шлях з гуртків, де учні займаються своєю першою діяльністю у сфері науки. А вже у 2018 році вона отримує статус Центру наукової освіти II категорії під егідою ЮНЕСКО. Мета Малої академії базується на розвитку творчих здібностей та підготовки їх до конкурсів, турнірів, олімпіад та фестивалів. Наукова діяльність МАН допомагає розвинути компетентнісний підхід до навчання, мета якого підготувати молодого дослідника до успішної самореалізації, ефективної професійної та соціальної навчальної діяльності. Мала академія є особистісно-орієнтованою, тому вона побудувала свою діяльність на трьох рівнях навчання. Щоб розширити діяльність позашкільних закладів у 2006 році відкрито обласний комунальний позашкільний навчальний заклад «Рівненська Мала академія учнівської молоді», яка мала 6 відділень та 40 секцій. Було затверджено Статут академії, в якому докладно описано структуру роботи.

Краєзнавство пройшло досить великий шлях до свого встановлення як окремої дисципліни, яку в 2001 році було включено до програми у позашкільних закладах. Воно виконує важливу виховну функцію, підвищує повагу до минувшини рідного краю; науково-дослідницьку, педагогічну.

Для ефективного досягнення результатів гурткової краєзнавчої роботи потрібно застосовувати традиційні та інтерактивні методи й прийоми навчання історичного краєзнавства, які формують громадянські й предметні компетентності – пізнавальну, практичну, творчу та соціальну. Історичне краєзнавство і шкільний курс «Історії України» взаємодоповнюють і розширюють знання учнів.

Для того щоб освітній процес був цілісним, щоб сформувати у дітей ключові компетентності маємо використовувати різні інноваційні форми навчання –

нестандартні уроки. Керівники гуртків використовують такі інноваційні технології, як квести, метод історичної реконструкції, методику СЕЕН та технології онлайн навчання LearningApps, Wordwall, Rebus1.com, QR Code Monkey, UtellStory, My Storybook та інші. Ось ці дистанційні та очні технології навчання сприяють від пасивного сприйняття матеріалу до активного дослідження даної проблеми на уроці краєзнавства.

Методи історичної науки – спеціально-історичні та загальнонаукові методи, які забезпечують глибоке, системне і логічне опрацювання джерел. Краєзнавчі методи доповнюють історичні, оскільки дають змогу працювати з локальними матеріалами, безпосередніми спостереженнями та свідченнями очевидців. Поєднання різних підходів дозволяє створити повну, багатогранну картину розвитку певного регіону. Таким чином, різноманіття методів і форм пізнання забезпечує об'єктивність та науковість історичного дослідження.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА РОБОТИ З ІСТОРИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

3.1. Історичні джерела та їх характеристика в науково-дослідницькій діяльності учнів закладів позашкільної освіти.

Попри усі реформи в освіті, мета шкільної освіти залишається незмінною. Включає в себе три гілки : освітню, розвиваючу, виховну. Проте у сучасному світі мета набула нових засад. А саме: побудувати особистісний світ знань, який везтиме до самореалізації учня. Мета історичної освіти полягає у тому, щоб розвинути історичне мислення, виробити навички самоосвіти та виховувати свідомих патріотів своєї країни. Вони мають зрозуміти сенс історичної науки та навчитись критично сприймати історичний процес та аргументовано тлумачити власне бачення [23, с. 1].

Для джерельної бази краєзнавчих досліджень потрібно вивчення різноманітних джерел з допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій. Сучасність може піднести краєзнавство до високо рівня дослідження, використовуючи техніку, Інтернет, хімічні та ультразвукові технології. Проте це буде можливо, якщо при кожній інстанції краєзнавства будуть створенні необхідні умови. Але не варто забувати про те, що джерела, які зібрані попередніми поколіннями варті уваги. Зібрані джерела мають різне походження, таким чином ми можемо використати різні методики і технології дослідження. Також важлива класифікація джерел. Оригінально поділяти на дві групи: перша група – результати діяльності людей. Друга група джерел представляє собою наслідки природних явищ. Проте загальноприйнята схема – речові, словесні, писемні. Не потрібно забувати про те, що деякі джерела належать до декількох видів джерел. Також джерела поділяють на масові та унікальні [5, с. 102–108].

Історична наука особлива тим, що учні не можуть досліджувати обраний об'єкт безпосередньо, бо минуле не можна повторити або відтворити. Тому єдиним носієм відомостей про різні аспекти людської діяльності у різних сферах суспільства є історичне джерело. Існує воно у двох етапах. Перший етап – доджерельний. Цей етап характеризується тим, що джерела виконують природні

функції і можуть зазнавати впливів, а саме : переписувань, реставрувань, руйнувань, тощо. І те яку роль відіграло історичне джерело у минулому, визначає його місце у джерельній базі, коли розпочинається другий етап – власне джерельний. Молодим дослідникам варто знайти і про джерельну інформацію. Це група різновидів інформації та зв'язків між ними, що буде основою для дослідження у позашкільних закладах. Джерельна інформація може бути економічною, науковою, культурною, особистісною, політичною. А кожен дослідник обирає той вид, що стосується його дослідження. Сукупність різновидів історичних джерел, які мають джерельну інформацію про певну історичну подію, явище має назву – джерельна база. Зрозуміло, що для роботи над дослідженням учневі потрібно вивчити багато різноманітних джерел. А щоб краще їх зрозуміти, їх потрібно класифікувати. Якщо вивчати велику сукупність історичних джерел, то можна зрозуміти, що є ознаки, які є спільними або схожими між тим чи іншим джерелом. І саме ці ознаки можуть стати основою для класифікації джерел. Класифікація джерел полегшує роботу дослідника, підвищує ефективність і покращує результат. Проте кожна класифікаційна модель є гнучкою та умовною, бо залежить від дослідження. Але є загальні вимоги. Вибір джерел залежить від епохи, яку ми вивчаємо. Джерела потрібно добирати відповідно до теми і мети дослідження. Джерела мають давати якомога більше правдивої інформації. Враховується досвід і рівень підготовки того, хто працює з джерелами. Тому дивлячись на це, можна запропонувати такі різновиди: за способом кодування та відтворення інформації (речові, словесні, зображальні, звукові, поведінкові), за змістом (соціально-економічні, політичні, культурологічні, релігійні), за походженням (особливі, колективні), за хронологічно-географічною ознакою (історичні епохи, періоди, регіони, країни), за формою (будівлі, літописи, картини, кінофільми) [31, с. 70–97].

У часи, коли триває гуманізація системи освіти, історична освіта стає провідною ланкою, тому що має не лише навчити дітей завчати факти, а повинна навчити розуміти і осмислювати людські відносини. Проте однією з проблем у системі освіти залишається визначення ролі різноманітних історичних джерел, а

саме використання їх при роботі над історичними фактами [47, с. 50–51].

Речові джерела відіграють важливу роль у вивченні історії. Це всі предмети, що зберігають інформацію про минуле – знаряддя праці, побутові речі, будівлі, прикраси тощо. Їх також називають пам'ятками матеріальної культури. Ці джерела – найдавніші з усіх, і багато з них вивчає археологія, зокрема викопні знахідки. Проте не всі речові джерела є археологічними – це поняття вужче. Речові джерела дуже різноманітні, тому їх поділяють за різними ознаками: часом, місцем створення, призначенням, матеріалом, формою, змістом, науковою цінністю тощо. Це допомагає вивчати їх точніше й ефективніше. Найпоширеніший поділ: засоби виробництва – інструменти, механізми, знаряддя праці; продукти виробництва – побутові предмети, одяг, зброя, посуд тощо. Засоби виробництва це все, що використовувалося для обробки матеріалів (камінь, дерево, метал). З розвитком суспільства змінювалися і з'явилися металообробні інструменти, будівельні пристрої, техніка. Продукти виробництва теж різні: від простого одягу й меблів до унікальних прикрас чи ритуальних речей. Їх можна поділити за матеріалом (камінь, глина, метал тощо), за походженням (місцеві або іноземні) і за епохою (палеоліт, середньовіччя тощо). Іноді в одному джерелі поєднуються різні типи інформації – наприклад, написи на монетах чи прикрашені книги. Тому важливо враховувати, до якого типу пам'ятки належить предмет, але визначати це потрібно за головною ознакою. До речових джерел відносять нумізматичні джерела, архітектурні джерела, предмети озброєння, одяг.

Зображальні джерела передають інформацію через зорові образи – малюнки, фотографії, кінохроніку тощо. Вони можуть містити як явну, так і приховану інформацію, тому потребують уважного аналізу. Такі джерела не лише доповнюють письмові матеріали, а й дають змогу буквально побачити історичні події. Зображення допомагають краще сприймати й розуміти минуле, що має велике значення не лише для науки, а й для виховання, освіти, формування національної пам'яті. Особливість зображальних джерел у тому, що вони часто фіксують події в момент їхнього відбування. Але це не гарантує повної правдивості, адже автор зображення – це людина зі своїм баченням і цілями. Тому такі джерела теж потрібно

аналізувати критично як і будь-які інші. Під час роботи із зображальними джерелами історики використовують не лише історичні методи, а й підходи з мистецтвознавства. Саме завдяки мистецтвознавцям джерела поділяють на графіку, живопис, скульптуру, твори прикладного мистецтва – цей поділ враховує спосіб створення, форму й призначення джерела. Також існує класифікація за розміром. Монументальні зображення (фрески, мозаїки, вітражі) пов'язані з архітектурою. Їхніми «пращурами» були наскельні малюнки – петрогліфи. Станкові твори – середнього розміру, створені в майстерні або вдома (як у народному мистецтві). Мініатюрні зображення – це дрібні скульптурки, амулети, книжкові ілюстрації тощо. У нові часи з'явилися нові типи зображальних джерел – листівки, фотографії, відео, кінодокументи, які потребують спеціального аналізу. До зображальних джерел також належать карти, які допомагають вивчати історичну географію. До групи цих джерел можна віднести графічні книжкові зображення, портретні зображення, жанрові та історичні зображення, кінофотовідео документи, народні картини.

Усні джерела – це інформація, що передається з покоління в покоління усно, через пам'ять народу. Вони є частиною усної народної творчості й належать до вербальних (словесних) джерел. Такі джерела існували ще задовго до появи письма. Якщо писемність має вік кількох тисячоліть (у східних слов'ян – близько тисячі років), то усна традиція набагато давніша – деякі дослідники вважають, що вона зародилася ще 400-500 тисяч років тому. Втім, єдиного погляду на точний час виникнення усної творчості поки що немає, як і на етапи її формування. Але результатом цього процесу стало різноманіття жанрів фольклору та усних джерел. Усні джерела поділяються на прозові та поетичні. До прозових належать казки, легенди, перекази, оповідання, замовляння тощо.

Лінгвістичні джерела – це мовні пам'ятки, які допомагають вивчати історію розвитку мови, етнічну історію, культуру, науку. Вони є однією з найдавніших форм вербальних джерел. До таких джерел належать слова та словосполучення, які змінилися з часом, але збереглися до наших днів. Ці джерела виникли ще до появи писемності і відображають: формування етносів; спільне та відмінне між народами;

культурні та історичні зв'язки. З лінгвістичних джерел можна дізнатись багато про походження українського народу, його культуру, економіку та політику. Основними видами лінгвістичних джерел є назви та імена (тварин, людей, міст, річок тощо). У науці їх називають онімами, а сукупність усіх таких назв – ономастикомом.

Наприклад, аналіз слів іншомовного походження в українській мові допомагає з'ясувати, з якими народами ми контактували в минулому. Щоб правильно досліджувати назви, треба знати історію життя і побуту тогочасних людей, уміти відновити первісну форму слова, виявити, як воно змінювалося з часом і під впливом інших мов. Ці дослідження допомагають зрозуміти історичне значення слів і мовну історію народу. До групи цих джерел ми відносимо антропологічні джерела, топономічні джерела, слова іншомовного походження.

Писемні джерела є найважливішими в історії України – саме на них спирається більшість історичних досліджень. Тому кожен історик, незалежно від спеціалізації, повинен добре розуміти їхню суть і значення. До писемних джерел відносять літописи, актові та ділові документи, статистичні джерела, матеріали соціологічних досліджень, судово-слідчі документи, документи громадських об'єднань та політичних партій, періодична преса, джерела особового походження, агіографічна, наукова, художня література [31, с. 165–245; 295–345].

Для влучного добору історичних джерел юному досліднику має допомогти науковий керівник. У пошуку краєзнавчої літератури допоможуть каталоги у бібліотека, бібліографічні покажчики, довідкові видання, реферативні наукові журнали. Але все одно учень під час роботи добирає літературу, окрім тої, що запропонував вчитель. Перед тим як почати пошук необхідних текстів для наукової роботи, історику-краєзнавцю варто пройти чотири етапи. На першому етапі потрібно запитати себе: «Що шукати?». Варто правильно виокремити проблеми які стосуються теми дослідження. Другий етап варто почати з питання: «Де шукати?». Тут передбачається, що дослідник має визначити джерела, де описана його проблематика. «Як шукати?» – етап три. Надається великий вибір каталогів, фондів архівів, музеїв. Можна проводити інтерв'ю з носіями історичної пам'яті,

працювати з сучасною мережею Інтернет. Останній етап роботи – обробка та аналіз інформації – «Як опрацювати?» [29, с. 75–76].

Методика роботи з джерелами історичної інформації має свої особливості. Учням важливо вказати, що те що вони дізнаються з історичного джерела, не є метою та результатом, а лише інструментом, завдяки якому вони будуть досліджувати подію минулого. Дослідження того чи іншого джерела не зводиться до сталого алгоритму, а вона є різною для тих чи інших груп джерел, тому учень повинен розвивати свої здібності. На уроках юним дослідникам належить прерогатива, тому що висновок учителя не має випереджати висновок учня. При можливості потрібно порівняти висновки, щоб зрозуміти, що це співвідношення різних думок та аналізів. Сенс дослідження історичних джерел полягає у тому, щоб поглибити нові знання до вже відомих. Тому завдання вчителя полягає в тому, щоб створити на уроці умови для критичного аналізу джерел і створити плідну співпрацю між вчителем і учнем. Тому що спільна робота допоможе мислити і бачити проблему з різних сторін. Проте робота ведучого належить саме вчителю, який знає методику роботи і навчає учня. А він зазвичай переймає дії вчителя. У сучасному світі прагнуть більше стимулювати цікавість учнів. Роблять це активним навчанням та колективним навчанням. Активне навчання – це така форма організації освітнього процесу, за якої учні не просто слухають і відтворюють матеріал, а беруть активну участь у навчанні: обговорюють, досліджують, ставлять запитання, виконують творчі чи практичні завдання. Колективне навчання – це форма організації освітнього процесу, за якої учні навчаються спільно, у взаємодії один з одним, об'єднуючи зусилля для досягнення спільної мети.

Проте, щоб правильно налаштувати роботу з історичним джерелами, її потрібно спланувати. Методику вивчення впроваджувати поступово, використовуючи спочатку прості джерела інформації. Обговорювати їх можна за схемою питань: що це за подія/історична особа?; визначити рік події; уважно розглянути/прочитати джерело; зробити висновки про джерело інформації. Після того як учні будуть мати досвід роботи на джерелами інформації, можна переходити до більш складного алгоритму роботи. Вчителю потрібно визначити мету, з якою

учні будуть використовувати джерело, а саме: аналізувати, робити висновок, зацікавити, порівнювати. Найкраще ставити одну мету на одне заняття. Потім потрібно визначити, що працює більш ефективно – індивідуальна робота над дослідженням джерела чи в групах; дискусія чи рольова гра або змагання. Щоб робота над джерелом пройшла легко, потрібно ретельно обрати саме джерело інформації, враховуючи вік учнів та об'єм роботи. Перед самим дослідженням потрібно назвати назву, час написання джерела, та розповісти про автора, щоб діти зрозуміли джерело, і могли виконати завдання. Останньою сходинкою у цьому алгоритмі буде ретельно підібрані завдання, які будуть розвивати уміння і навички у роботі з історичними джерелами [22, с. 32–38]. Пам'ятка «Методика роботи з джерелами» представлена у Додатку В.

Отже, історичне джерело – носій відомостей про людську діяльність у суспільстві. Існує у двох етапах: доджерельний та власне джерельний. Щоб краще розуміти і досліджувати джерела потрібно звернутись до класифікації джерел, яка є умовною, адже залежить від теми та мети дослідження. Усі джерела можна поділити на речові, зображальні, усні, лінгвістичні, писемні. Для кожного виду історичного джерела потрібна своя методика роботи. Тому вчитель має створити сприятливі умови для аналізу джерел у класі. Методику роботи потрібно впроваджувати поступово. Використовувати схеми із запитаннями для аналізу джерела або поєднувати різні форми роботи – індивідуальну та у групах, гру або змагання.

3.2. Методика пошуку та роботи з документальними джерелами

На початку XX століття зріс інтерес до методу вивчення історичних джерел. Тоді звертали увагу на історичні документи, проте як саме з ними працювати було невідомо. Першоджерела використовували лише як зображення і друкували їх додатком у підручнику. Упродовж XX століття нічого не змінилося і самостійній роботі учнів з історичними джерелами не віддавали переваги. Лише у 80-х роках XX століття почали приділяти знано більше уваги до видів цих джерел, що поглиблювали знання учнів.

У сучасній системі освіти історичний документ має провідне місце, адже завдяки ньому ми активно вивчаємо минуле. Тому що варто використовувати все, що тільки може дати розуміння учням минуле.

Під час роботи з історичними джерелами важливо визначити час і обставини створення документа. Офіційні документи – це різні акти, угоди, закони, накази, протоколи та інші тексти, створені в результаті діяльності державних установ. Тому у більшості випадків такі документи містять дату коли документ було складено. Коли документ не має точної дати, необхідно провести дослідження. Варто порівняти факти, наведені в тексті вже з відомими історичними подіями. Другий крок – це визначити автора й період його життя, а також обставини створення документа. Варто враховувати ким і для кого він був написаний, у якому джерелі опублікований. Автором документа зазвичай виступає безпосередній учасник історичних подій минулого. Проте слід пам'ятати, що автор може описувати події через певний час після їхнього переживання. А це дуже важливо. Адже це впливає на точність інформації. Бо спогади з часом можуть змінюватися, залежно від оцінок суспільства, особистого досвіду.

Дуже важлива при роботі з історичними документами інтерпретація або оцінка. Це допомагає зрозуміти відношення автора до події. Проте відношення залежить від політичного режиму, демократичних прав, ролі автора у суспільстві.

Працюючи з документами надзвичайно важливо звертати увагу на їх походження та встановлення зв'язку з суспільно-політичними обставинами, за яких вони були створені. Необхідно з'ясувати, ким і з якою метою укладено документ, чи не створювався він під впливом певного політичного чи соціального контролю, та як впливали на суспільну думку. Такі питання мають важливе значення для правильного аналізу джерела та оцінки рівня довіри до нього.

Якщо відомості, викладені у документі є максимально точними й правдивими, це підвищує рівень достовірності та вагомість джерела в історичних дослідженнях. Водночас, документ може навмисне приховує частину фактів або подавати їх неповно. Тоді ставлення до нього має бути більш критичним і виваженим. У такому випадку потрібно визначити первинність чи вторинність

джерела. Первинними вважають документи, які містять інформацію, отриману безпосередньо від очевидців або безпосередніх учасників подій. Вони цінні тим, що відображають перебіг подій із перших вуст і дають змогу досліднику глибше зрозуміти їхній зміст і контекст.

Вторинні джерела, навпаки, базуються на переосмисленні або узагальненні вже наявних матеріалів. До них належать публікації журналістів, коментарі істориків, політичні огляди, наукові праці, у яких автори аналізують або інтерпретують певні події, спираючись на попередні джерела. Таким чином, вторинні документи не є свідченнями безпосередніх учасників, але допомагають у систематизації, тлумаченні й оцінці фактів.

Якщо було визначено, що документ є не повністю достовірним, потрібно дізнатись з якою метою він творений. Тому коли діти будуть працювати з джерелами, які є упередженими, мають розуміти, що такому джерелу не потрібно довіряти, тому що у них описана оцінка лише з одного боку. Проте важливо використовувати такі джерела у навчанні, щоб учні могли на практиці порівняти різні погляди на подію [47, с. 55–64].

Одним із видів документальних джерел є джерела особового походження, а саме: спогади (мемуари, щоденники, приватне листування, життєписи, тощо). Їхнє походження становить основну цінність, бо вони належать автору, а тому показують реакцію на ті чи інші події. Вони мають ту інформацію, яку не можна знайти у інших джерелах – соціальний і психологічний стан автора. Існування цих джерел дає змогу юному досліднику більш ширше і колоритно показати події [31, с. 413–414].

Щоденник – це особисте джерело, у якому автор фіксує події, роздуми, емоції та враження. Для історика це – цінний тип документального джерела, який дозволяє побачити внутрішній світ людини, дослідити повсякденне життя, зрозуміти мотивацію, настрій, світогляд діяча, простежити історичні події. Записи у щоденнику дають виявити оцінку автора про явище або подію, яка пов'язана із суспільним життям. Але варто пам'ятати, що автор записує свої думки лише для себе і слова не розраховані на загал, тому вони можуть бути дещо відвертими,

емоційними, правдивими. Також записи носять суб'єктивний характер.

Одним із дорогоцінних видів документальних джерел є листування. Листи відтворюють маловідомі та важливі факти. Інтерес викликають листування тих чи інших діячів з різними особами краю. Юні краєзнавці такі записи можуть знайти в скарбничках місцевих жителів краю. У яких вони знайдуть факти, які пов'язані з регіоном та їх жителями.

Мемуари – це особисті спогади людини про минулі події, в яких вона брала участь або була їхнім свідком. Це записи про події, які не можна знайти в офіційних документах. У мемуарах розповідається про соціально-культурне життя того чи іншого регіону з уточненням конкретної історичної події. Тут ми можемо зустріти портрети головних учасників подій. Сюди ж можна віднести спогади – розповіді про когось або про щось. Мемуари та спогади дають справжній образ тих подій, показують відносини учасників, розкривають невідомі факти. Проте, варто розуміти, що вони суб'єктивні, адже автор має власну думку на ту чи іншу подію. Тому якщо дослідник розпочинає працювати з мемуарною літературою, він має перевірити достовірність, суспільну позицію автора, емоційність відносин з тими про кого іде мова. Для юних краєзнавців є важливою знахідкою спогади про життя, побут рідного краю. Такі матеріали часто ніде не публікують. Тому їх варто шукати або в архівах або в осіб, які є жителями регіону. Тому мемуари і спогади передають атмосферу часу, мотиви поведінки учасників події [61, с. 50–52]. На основі проаналізованих теоретичних засад було розроблено заняття на тему: «Політика радянської на Рівненщині (1939–1941 рр.) через призму писемних джерел». Його розробка представлена в Додатку Г.

Щоб докладно опрацювати документ, треба запам'ятати алгоритм роботи. І етап – дослідити хто автор; дату написання; для кого написаний документ; чи вірите у правдивість; зміст; ідеї, які вкладенні. На II етапі з'ясувати чому написаний документ та який жанр: офіційний чи формальний. На III етапі доцільно залучити уяву і критично розглянути історичне джерело. І поставити запитання про те, що для дослідника значить це історичне джерело? [40, с. 50–51].

Важливим завданням краєзнавців є пошук і введення в науковий обіг раніше

невідомих архівних матеріалів із місцевих та центральних архівів. Головною метою діяльності архівів, є збереження та примноження історичної пам'яті людства. Такі матеріали можуть відкрити нові факти, допомогти відновити події минулого, розкрити складні історичні питання. Тому архівний документ – це будь-який документ, неважливо, коли, де і на якому носії його створили, чи кому він належав. Він уже не виконує свою початкову функцію, але має історичну, наукову або культурну цінність, тому його зберігають постійно або тимчасово як важливе джерело інформації про минуле [28, с. 7–12].

Юному досліднику потрібно уважно ознайомитися із загальним і місцевим фондами з обраної теми. Це допомагає визначити, які саме матеріали необхідні. Часто треба працювати не лише з довідниками, а й із самими документами. Для цього варто з'ясувати, в якому архіві та в якому фонді вони зберігаються, а також порядок доступу. Документи в архівах вивчають комплексно: статистичні, географічні, картографічні тощо. При цьому важливо перевіряти точність матеріалів і уникати помилок. Перед початком роботи з архівами потрібно детально вивчити загальні й місцеві матеріали з обраної теми. Це допоможе визначити, які саме архівні документи будуть потрібні. Далі треба підготувати перелік необхідних матеріалів і скласти план їх пошуку. Для цього використовують довідники, каталоги та інші допоміжні джерела, щоб з'ясувати, де і в якому вигляді зберігаються потрібні документи. Під час публікацій обов'язково точно вказують архів, назву фонду, номер опису, одиницю зберігання та аркуш. Це потрібно для перевірки й підтвердження достовірності інформації [61, с. 57–62].

Щоб знайти унікальне історичне джерело, не потрібно іти лише у державний архів чи музей. Все що пов'язане з історією рідного краю зберігається у кожного вдома. Лише варто знайти ці джерела та правильно їх аналізувати. У більшості в особистих архівах зберігаються листування. Розділити слід його на приватне та офіційне. Проте інформацію з таких джерел можна використовувати лише з дозволу спадкоємців або ж самого автора. Обов'язково потрібно звернути увагу на візуальні джерела – поштові штемпелі, марки, можливо є якесь зображення. Часто у листах можна знайти фотокартки, які відображають важливі події у житті. А в самому листі

варто пошукати коментарі до фото. Дуже часто в особистих архівах зберігаються грамоти, атестати, свідоцтва усілякі особисті документи – це все офіційні документи. Досліджуючи їх ми можемо дізнатись дати народження або смерті, освіти, арешти та інше. У домашньому архіві можна знайти непотрібні на перший погляд речі – особисті зошити, записки або вирізки із періодичних видань. Проте варто добре проаналізувати їх. Якщо людина зберегла ці пам'ятки, вони є цінними для історика-дослідника. Навіть дитячі малюнки можуть бути частинкою дослідження, адже це свідчення того, як дитина сприймала побут в окремій місцевості. В той час коли школяр-дослідник починає досліджувати обрану тему, формується критичне мислення та зароджуються навички володіння прийомами дослідження [29, с. 77–78].

Однією із проблем сучасної освіти є те, що майже у кожному підручнику складові «Документ» розміщений у кінці параграфа. Таким чином, вчителі та учні інколи не встигають дійти до роботи з документами на уроці. Лише розглянути побіжно для уточнення. Тому це і не викликає цікавості учнів [10, с. 4].

Таким чином, історичний документ займає провідне місце у джерельній базі. Щоб правильно опрацювати історичний документ потрібно пройти три етапи дослідження. Дослідити автора, дату написання, зміст та ідеї. Після цього варто визначити жанр. Згодом проаналізувавши дані визначити цінність джерела для проблематики дослідження. Під час опрацювання документів надзвичайно важливо звертати увагу на їх походження та встановлення зв'язку з обставинами, за яких вони були створені.

3.3. Методика роботи з періодичною пресою

У сучасній освіті дедалі більшого значення набуває розвиток критичного мислення, уміння працювати з інформацією та медіа. Важливим інструментом цього процесу є робота з періодичними виданнями – газетами, журналами, аналітичними матеріалами та онлайн-ресурсами. Вони не лише дають актуальні відомості, а й слугують ефективним дидактичним засобом. За їх допомогою вчитель може навчити учнів аналізувати тексти, виявляти маніпуляції, зіставляти факти й

оцінки, а також залучати до уроків приклади з реального життя та сучасної мови. Це особливо важливо в умовах Нової української школи, яка орієнтується на компетентнісний підхід і виховання активних, відповідальних громадян. Використання періодики у навчанні історії, зокрема в позашкільних гуртках, відкриває широкі можливості для інтерактивного, критичного та дослідницького навчання [62, с. 133].

Для успішної суспільної діяльності, дослідницька спрямованість з історії свого краю є дуже необхідною. Саме тому у позакласних закладах велика увага приділяється самостійній роботі. Вона є цікавою відповідно до різноманітності форм та засобів позакласної роботи з краєзнавства. А забезпечення сучасною методикою, додає важливості при вивченні змісту історичної освіти у школі. Саме це збагачує програмовий матеріал шкільних закладів освіти. Формує освіченого та активного громадянина своєї держави [46, с. 240].

Якщо зрозуміти процес формування історичних знань, то дослідження преси, як джерело зумовить працювати чотири основні функції навчання:

- Ілюстративно-інформаційна. Тобто сприйняття інформації, що міститься у документі.
- Пізнавально-розвиваюча. На основі дослідження преси учасники освітнього процесу зможуть виконувати завдання, які допоможуть розвинути розумові процеси через пошукову та дослідницьку роботу. Завдання повинні будуватись на основі дедукції, логічності та послідовності.
- Практично-узагальнююча. Ця функція перевірить рівень вмінь та навичок молодих дослідників.
- Ціннісно-сміслова. Дає можливість виховувати моральні якості та патріотизм у школярів.

Проте, щоб кожна функція працювала, потрібно дібрати такі історичні джерела, які будуть нести певну інформацію, яка ілюструє теоретичний матеріал, та зможе сформувати образну уяву та доповнити тему, яка досліджується. Щоб

краще дослідити такого роду документів, потрібно давати дітям завдання, які будуть спонукати до пошуку відповіді у самому періодичному виданні. Під час виконання потрібно не лише врахувати час появи джерела, а й порівняти три точки зору. А саме свою думку, думку автора, та умови суспільства. Одним із найкращих прийомів роботи з історичним документом є складання схем та таблиць. Цей запис дає змогу вибрати головне з тексту [24, с. 180–181].

Організація навчальної діяльності на занятті здійснюється після вивчення вікових та індивідуальних особливостей. Тому що на уроці не важливо лише переказати знання, а важливо сформувати вміння самостійно працювати з джерелами інформації, такими як навчальний посібник або підручник, словники, наукова література. До списку ж списку джерел входить і періодика. Навчити планувати пізнавальну діяльність, виховувати в дітей зібраність та акуратність при тому як вони використовують свої знання. Та навчити правильно оцінювати свої результати. Творча діяльність – це одна з найважливіших завдань на уроці. Тому що це самостійна робота. Це самостійний пошук чи досягнення нового результату, який вже буде у дослідницькому досвіді учня. Тому творча діяльність молодих дослідників повинна забезпечити їхню активність у навчальному процесі [53, с. 40].

Матеріали періодичних видань відображають актуальні суспільно-політичні події в момент їхнього розвитку, вирізняються різноманітністю інформації та швидким реагуванням на важливі теми, а також передають рівень світогляду людей певної історичної доби. Однак, щоб визначити достовірність таких текстів, досліднику потрібно застосовувати спеціальні методи роботи з цим типом джерел – зокрема, критичну перевірку та зіставлення з іншими доступними матеріалами. Працюючи з газетною інформацією, важливо враховувати можливий вплив цензури на зміст публікацій. Такий підхід дозволяє здійснити об'єктивний аналіз того, як у періодиці висвітлювалися історичні події та проблеми досліджуваного часу [20, с. 98]. Впізнати масові джерела можна за такими характеристиками, як типовість, однорідність інформації та повторюваність. Коли проаналізувати ці всі аспекти, то виявимо спільні риси історичний явищ [18, с. 374].

Періодику поділяють на газети та журнали. Ці два види джерел зовсім різні.

Адже кожне джерело має різний емоційний вплив на суспільство, також відрізняється оперативністю видачі. Коли газета розрахована для лаконічного тексту, події викладаються по черзі та є візуалізація матеріалу, то у журналі викладено статті з докладними оглядами, читач застосовує вдумливе читання тексту, наявні коментарі, відрізняється стиль та мова написання [54, с. 238].

Щоб робота в історичних гуртках була ефективнішою, учні мають знати особливості періодики як історичного джерела. Серед них – комплексний характер, адже видання містять різні типи інформації: документальну, особистого характеру тощо. Також важлива оперативність подання матеріалів та безпосереднє відображення подій, що підвищує їхню цінність для дослідження. Часто на сторінках газет і журналів публікують офіційні документи – постанови органів влади, матеріали політичних партій та громадських організацій. Це робить пресу своєрідною скарбницею джерел епохи, яку учні можуть використовувати у своїй позашкільній дослідницькій роботі. Тому що друкувались вони органами влади, тому й відображали офіційну думку на тодішні події та ці матеріали не підлягали цензурі. Відомості ділились на дві частини, які виходили різними випусками. Розпорядження влади друкувались у офіційній відомості. Друга частина – неофіційна, ній були розміщені спогади, есе, огляди. У неофіційній частині друкувались статті відомих громадських діячів. Тому більшу цінність для дослідження мають саме неофіційні частини відомостей. Адже вони стають основою краєзнавчої роботи для дослідників того часу. Справжній скарб української періодики – це етап Української революції 1917-1921 років. Тому що у цей час друкується понад 500 газет різних напрямків. Тому це є особливо цінним для вивчення цього періоду. Такі видання як «Вісник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки», газета «Боротьба», «Робітнича газета» мають неабияку історичну цінність.

Коли досліджуємо пресу, як історичне джерело, потрібно пам'ятати, що текст журналів та газет, зміст надрукованої в них інформації був складений не лише авторами та редакторами. А й був пристосований до суспільних умов. Наприклад - це була жорстока цензура. Тому що цензура була протягом усієї роботи преси в

Україні до кінця XX століття. Вона добряче контролювала засоби масової інформації. Тому коли досліджуємо періодику варто розуміти та враховувати моменти із цензурою, та пам'ятати, що були теми які взагалі заборонялись друкувати. Проте, незважаючи на суспільні події, працівники журналів та газет, автори, редактори, намагались донести повну інформацію сучасних проблем суспільного життя. Саме тому преса і є важливим джерелом для молодого дослідника, особливо у краєзнавчій роботі. Проте з настанням Незалежності та ліквідації обмежень щодо цензури, не варто забувати про критичну перевірку інформації, що друкують газети та журнали. Досі існує питання про неякісну оцінку фактів. З цього можна зрозуміти, що варто використовувати порівняльний метод роботи над періодичними виданнями та іншими джерелами цієї теми. Так ми будемо впевненні, що події висвітлено правдиво [31, с. 405–413].

Періодична преса є важливим джерелом відомостей про життя краю, адже вона послідовно й у хронологічному порядку фіксує всі значущі події та відображає активність населення у різних сферах. У газетах часто можна знайти інформацію, якої немає в інших джерелах. Від моменту свого виникнення місцева преса відігравала помітну роль у розвитку й пожвавленні громадського життя. Працюючи з такими матеріалами, потрібно уважно перевіряти факти, адже вони можуть містити неточності або пропуски. Під час використання газет і журналів важливо звертатися до оригінальних джерел, робити виписки, точно наводити дані про архів, назву фонду, номер опису, одиницю зберігання тощо. Періодика є цінним джерелом, але для достовірності інформації її слід зіставляти з іншими матеріалами, щоб уникнути помилок і викривлень. Місцева преса відображала не лише події, а й активну участь культурних діячів у житті регіону. У виданнях громадсько-політичного спрямування містилося багато точних відомостей про культурні процеси, події, зустрічі, вистави тощо. З газет і журналів, у яких публікувалися репортажі, замітки та кореспонденції, можна дізнатися про стан розвитку культури та її особливості. Дослідження краєзнавців базується не лише на місцевій пресі, а й на центральні газети, де можуть розкриватись ті чи інші цікаві історії про регіон [61, с. 54–56].

Також надзвичайно важливо проаналізувати концепцію періодики. Дослідити її можна за допомогою складеної схеми. Перше що нам потрібно зрозуміти – цілі газети, тобто те на що впливає текст при регулярному тиражу. Друга сходинка – тематика газети. Сюди входять усі питання, що будуть висвітлюватись. Третя сходинка – це періодичність і тираж. Наступне, що потрібно дізнатись, то це про зворотній зв'язок з читачем, щоб дізнатись чи було популярне періодичне видання серед читачів. Проаналізувати дизайн газети також дуже важливо, адже там може зображуватись логотип або фото, які згодом стануть візуальними джерелами. Останнім, що можна проаналізувати у концепції – це тим матеріалів. Чи це новини, інформаційно-аналітичні статті або ж різноманітні рубрики [72, с. 24–25].

На сучасному етапі свобода слова та вільне писання поглядів гарантується Законом «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». Кожен може вільно фіксувати та зберігати, поширювати та використовувати тексти масової інформації. Не можна попередньо узгоджувати матеріали, які будуть друкуватись [25].

Отже, матеріали, які подані у періодиці показують усі події суспільно-політичного характеру. Преса передає рівень світогляду людей під час певно історичної доби. Під час дослідження преси варто пам'ятати про цензуру того чи іншого періоду. Також варто застосовувати порівняльний метод роботи над періодичними виданнями та іншими джерелами, які стосуються обраної теми. Ще одним правило – завжди звертатись до оригінальних джерел. Точно наводити дані про номер, опис джерела.

3.4. Методика роботи з усними джерелами

Усна історія – це особливий напрям історичних досліджень, який спирається на спогади очевидців, розповіді старожилів, інтерв'ю та родинні перекази. У наш час, коли знання стають більш гнучкими, міждисциплінарними й особистісно орієнтованими, такий підхід набуває ще більшої важливості. Він дає можливість історикам почути реальні голоси учасників подій і краще відчувати живу пам'ять про

минуле. Усні джерела включають не тільки розповіді, а й традиції, звичаї та стереотипи поведінки, які зберігаються в колективній пам'яті й передаються з покоління в покоління. Використання усних джерел у наукових дослідженнях учнів Малої академії наук України відкриває широкі можливості для розвитку історичного мислення, формування поваги до культурної спадщини, удосконалення комунікативних умінь та засвоєння норм наукової етики. Метод усної історії допомагає не тільки розвивати дослідницькі навички, а й сприяє особистісному становленню школяра – як свідомого громадянина, патріота, а також як уважного слухача й вмілого оповідача [63, с. 406–407].

Сучасна історична освіта в умовах інформаційної агресії з боку росії потребує створення об'єктивного, правдивого бачення історії Української держави. Використання усної історії сприяє відновленню історичної пам'яті, дозволяє осмислити події минулого очима безпосередніх учасників, а не через призму офіційної ідеології. Усна історія є потужним інструментом гуманітарної освіти, адже вона поєднує наукове пізнання з живим людським досвідом. Учні МАН досліджують за допомогою цього усного методу родинні історії, історії населених пунктів, храмів, шкіл, пам'ятників, військових подій, національно-визвольних змагань, переселень, окупаційних режимів, побуту минулих поколінь тощо. Учнівські роботи з використанням усної історії демонструють широкий спектр тем і значний пізнавальний потенціал, адже вони ґрунтуються на реальних інтерв'ю з очевидцями. Тому важливо поєднувати усну історію у краєзнавство. Адже якщо спрямувати учнів на вивчення минулого завдяки усній історії, ми зрозуміємо весь тоталітарний вплив і спадок нашого минулого. Джерелами усної історії є все зібране у процесі вербального спілкування – це здебільшого розповіді або ж цитування. Тому цей метод вважається найдавнішим способом дослідження. У наукових роботах школярі використовують метод інтерв'ю, збір спогадів, фото- і відео фіксацію, аналіз архівних документів. Учні у Малій академії наук навчаються працювати з людьми похилого віку, які є носіями унікальної інформації про минуле, та поєднувати їхні свідчення з письмовими джерелами [34, с. 40–42].

Через метод усної історії, історичні події постають через спогади «маленьких

людей». І лише у XX столітті науковці визнали цінність інтерв'ю з очевидцями тих чи інших подій, та подавалась така історія під назвою «історія очима низів». До речі, саме поява диктофонів та відеотехніки викликали інтерес до методу усної історії. Спогади, які були зафіксовані на новій техніці мали велику цінність, адже було легше вивчати історію окремих народів, їхню культуру, повсякденне життя, зануритись у атмосферу тих часів [10, с. 5–6].

Поширеним методом усної історії є інтерв'ю. Його можна трактувати як у широкому, так і у вузькому розумінні. У широкому сенсі – це жанр публіцистики, коли журналіст веде вільну розмову з однією чи кількома особами, щоб дізнатися нові факти, уточнити деталі або зрозуміти ставлення до певної події. У вузькому розумінні інтерв'ю – це спосіб збору інформації через особисту бесіду, під час якої спеціально підготовлений інтерв'юер ставить запитання з чіткою метою, дотримуючись певної тактики спілкування. Співрозмовника в такому випадку називають респондентом або опитуваним. Саме другий підхід до інтерв'ю є найбільш цінним для початківця-дослідника історії. Інтерв'ю – це спосіб отримати таку інформацію, яку складно здобути за допомогою інших методів дослідження. Його головна перевага – можливість живого спілкування з респондентом, що дозволяє адаптувати запитання залежно від ходу розмови: уточнювати відповіді, ставити додаткові запитання і заглиблюватися в тему. Окрім змісту сказаного, дослідник також може помічати емоційні реакції, інтонації, жести, міміку – все це додає важливих нюансів до зібраної інформації. Тип інтерв'ю обирають відповідно до поставлених дослідницьких цілей. У соціології та історії найчастіше використовують біографічне інтерв'ю або так зване проблемне інтерв'ю, яке дозволяє дослідити особисті переживання людини щодо певної події, ситуації чи явища. Ці види інтерв'ю є найбільш змістовними та доступними для проведення.

Існує кілька типів інтерв'ю, кожен з яких має свої особливості та застосовується залежно від мети дослідження. Вільне інтерв'ю – це розмова, яка може тривати кілька годин, ведеться за загальним планом, але без чітко визначеної структури. Інтерв'юер сам вирішує, які запитання ставити, у якій формі та в якій послідовності. Такий формат дає найбільшу свободу у спілкуванні.

Напівстандартизоване інтерв'ю передбачає наявність спеціального переліку запитань – так званого провідника інтерв'ю. У ньому зазначено як обов'язкові запитання так і можливі додаткові, які інтерв'юер може використовувати за потреби. Стандартизоване інтерв'ю проводиться за чітко розробленим планом із точно сформульованими запитаннями, визначеним порядком їх подачі та можливими варіантами відповідей. Усі відповіді фіксуються без змін. Цей тип інтерв'ю зручний тим, що забезпечує швидке опрацювання та порівнянність зібраної інформації. Крім того, його можуть проводити навіть ті, хто не має спеціальної підготовки, зокрема молоді дослідники МАН. За формою спілкування інтерв'ю бувають особистими та телефонними. Телефонне інтерв'ю зазвичай нетривале – до 10 хвилин і використовується тоді, коли потрібно швидко отримати певну інформацію. Однак юним дослідникам слід бути обережними з цим форматом, адже відсутність зорового контакту та короткий час розмови знижують шанси на відвертість респондента, особливо якщо він спілкується з молодого особою [69, с. 5–8].

У роботах МАН юні дослідники часто роблять типові помилки, як використовують метод усної історії. Першою помилкою є те, що гарний і широкий матеріал інтерв'ю не аналізують повністю і тоді матеріал не може передати психологічний стан свідків. Також учні часто хочуть здобути інформацію самостійно, не маючи досвіду. Проте працівники МАН рекомендують інколи використовувати знання джерела експедицій та використовувати посилання на них [34, с. 41].

Якщо враховувати кількість учасників, то вирізняють групове та одноосібне. За тематикою інтерв'ю поділяють на: біографічне – історія життя, його мета – дізнатися життєву історію, важливі події, досвід, етапи становлення особистості; проблемне – зрозуміти позицію, думки, досвід людини щодо конкретного питання; генеологічне – зібрати інформацію про покоління родини, сімейні історії, традиції [10, с. 4].

Під час підготовки до інтерв'ю найважливіше – правильно обрати людей, яких варто опитати. Потрібно визначити, хто може найкраще поділитися знаннями

чи досвідом з теми дослідження. Окрім наукових цілей, потрібно враховувати й практичні моменти: чи доступна ця людина, чи готова вона взяти участь у розмові та витратити на неї свій час. Пошук респондентів зазвичай починають з формальних критеріїв - вік, стать, професія, національність.

Є різні способи добору людей: випадковий відбір, використання контактів з попередніх опитувань або залучення добровольців через оголошення в медіа. Слід бути обережними з опитуванням знайомих і родичів – через близькість люди можуть або прикрашати факти, або недоговорювати, що спотворює результати. Також це може зіпсувати особисті стосунки.

Респондентів умовно поділяють на кілька типів: типові – звичайні представники суспільства; маргінали – люди між двома культурами чи соціальними світами; екстремальні випадки – яскраві, але рідкісні приклади; видатні особистості – ті, хто суттєво вплинув на події.

Для новачків цікаво спілкуватися з відомими людьми, бо їхній досвід може відображати важливі соціальні явища. Але отримати доступ до таких осіб складно. Варто пам'ятати, що публічні люди звикли розрізняти особисте й публічне. Вони менш охоче діляться особистими речами, особливо з малознайомими чи юними дослідниками. Пошук респондентів починається з визначення місць, де можна знайти потрібних людей: школа, виш, підприємство, партійний осередок, клуб за інтересами тощо. Часто корисно звернутися через знайомих, які можуть представити дослідника цільовій групі. У закриті спільноти проникнути складніше, тому варто знайти хоча б одну людину, яка потім порекомендує інших. Ще один підхід – теоретична вибірка. Спочатку обирають схожих людей, а потім – протилежні, щоб порівняти їхній досвід і краще зрозуміти тему. Незалежно від методу, дослідник має чітко пояснити, чому саме цих людей було обрано і на основі цього обґрунтувати достовірність своїх висновків. Сьогоднішні технічні засоби дають багато можливостей для якісного запису розмов з людьми, які мають важливу інформацію для дослідження. Якщо планується дослідження з великою кількістю інтерв'ю, доцільно використовувати зручний цифровий або касетний диктофон. Цілком прийнятним варіантом є і цифровий диктофон, який часто вбудований у

сучасні мобільні телефони. Також можна використовувати касетні магнітофони з вбудованим мікрофоном. Однак кращу якість забезпечує виносний мікрофон, який потрібно розташовувати якомога ближче до співрозмовника, але так, щоб не викликати в нього незручностей [69, с. 8–12].

Після підготовки дослідник має добре засвоїти методику проведення біографічного інтерв'ю. Весь процес складається з «попередньої розмови» та трьох етапів інтерв'ю. На етапі попередньої розмови потрібно пояснити респонденту мету дослідження, права на цитування, анонімність, використання матеріалів, а також укласти письмові домовленості. Також важливо ознайомити співрозмовника з методами наративного інтерв'ю. Перший етап – початкова оповідь. Тут дослідник заохочує респондента розповісти про своє життя, уважно слухає, не перебиває, підтримує розмову, показує, що все, що каже співбесідник, цікаве. Він заохочує, робить короткі нотатки для подальших питань і чекає, поки оповідач сам дасть сигнал про закінчення розповіді. Другий етап полягає в тому, щоб повернутися до почутого і поставити відкриті питання. Варто уникати абстрактних запитань та тих, що вимагають особистої оцінки. Потрібно дотримуватися хронології подій і орієнтуватися не на інструкцію, а на те, що було розказано. Також важливо допомагати згадати деталі певних моментів, щоб розповідь була якомога повнішою. Третій етап включає уточнення біографічних фактів – дат, місць та подій, а інтерв'ю завершується добрими побажаннями [42, с. 22–23].

Наступний крок дослідження є письмовою формою відтворення усної інформації – транскрипт. У ньому зберігаються всі слова респондента дослівно, без редагування, разом із особливостями його мовлення. Такі записи можуть бути корисні не лише для аналізу змісту, а й для вивчення мовних особливостей людини, що робить їх важливими для соціолінгвістики.

Грамотно зроблений транскрипт полегшує подальшу наукову роботу – порівняння уривків, проведення якісного та кількісного аналізу. Але при розшифруванні аудіозаписів складно передати інтонацію, ритм мовлення чи акценти. Щоб спростити роботу, особливо молодим дослідникам, варто дотримуватися таких порад. За можливості передавати паузи, інтонації, емоції.

Варто фіксувати діалектні слова, особливості вимови, інтонаційні нюанси мовлення респондента. Використовувати умовні позначення для полегшення читання: « . » – коротка пауза; «...» – середня пауза; «пауза» – довга пауза; «?» – питальне інтонаційне завершення; «у.» – вагається або не може сформулювати думку; «xxxx» – виділення наголосу; «сміх», «подив», «роздратування» тощо – емоційні реакції; «розтягнуто», «швидко», «незрозуміло» – особливості мовлення або незрозумілі місця. Залишати широке поле з правого боку сторінки (щонайменше 30 мм) для власних коментарів, нотаток чи позначок. Ці правила допоможуть зробити транскрипт зручним для подальшого аналізу. Матеріали, зібрані під час інтерв'ю, є цінним джерелом для дослідження. Їх потрібно зберігати не лише для власного користування, а й для того, щоб інші дослідники у майбутньому також могли ними скористатися. Щоб правильно зберегти таку інформацію, слід дотримуватися кількох важливих правил:

1. Інформація з інтерв'ю має якомога точно передавати слова респондента. Тому бажано записувати розмову на відео чи аудіо за допомогою відповідної техніки – цифрової або аналогової.
2. До матеріалу варто додати короткі коментарі самого дослідника – його особисті враження чи питання, які виникли під час розмови. Найкраще записати ці думки одразу після інтерв'ю, на той самий носій.
3. Записану інформацію потрібно оформити так, щоб її було зручно аналізувати – як у вигляді друкованого тексту, так і в електронному форматі. Для надійності бажано мати обидві версії.
4. Варто зробити кілька копій текстового матеріалу, щоб зручно було вирізати та поєднувати частини за темами, датами чи подіями.

Якщо дотримуватись цих рекомендацій, ви зможете максимально ефективно використати зібрані інтерв'ю у власному дослідженні, а також неодноразово повертатися до них у майбутньому [69, с. 16–18].

До кожного проведеного інтерв'ю має бути складена супровідна документація. До списку входить паспортний лист, у якому описується інформація про респондента, дослідника, місце і час проведення, відомості про техніку, тип

зберігання інформації. Протокол інтерв'ю, у ньому описується атмосфера, власні почуття, які виникли під час роботи. Додається коротка біографія респондента, договір на проведення, зберігання і використання інтерв'ю [13, с. 18–20].

Результативність наукового дослідження значною мірою залежить від того, наскільки вдало поєднуються різні методи дослідження та як ефективно вони доповнюють один одного. Дослідник, який добре знає і вміло застосовує методи наукового пізнання, досягає кращих результатів і витрачає менше зусиль, ніж той, хто діє лише на основі інтуїції. Розуміння широкого кола дослідницьких підходів та їхніх можливостей допомагає спрямувати мислення в правильне русло, дозволяє обрати найкоротший шлях до мети та забезпечує економію часу й енергії [55, с. 37].

Отже, усна історія – напрям історичних досліджень, який базується на спогадах, розповідях та інтерв'ю. Учні Малої академії наук досліджують за допомогою цього методу родинні історії, історії різних населених пунктів. Головним та ефективним методом роботи з усною історією є метод інтерв'ю, який забезпечує розвиток комунікативних навичок.

3.5. Візуальні джерела

Особливим елементом історичних джерел є візуальні джерела. У закладах освіти це уся наочність, яку ми використовуємо на уроках історії: карти, малюнки, діаграми, твори образотворчого мистецтва, карикатури, фотографії, відеоматеріали. Візуальні джерела дещо цікавіші ніж інші види джерел, легко сприймаються, а тому і краще підходять сучасним здобувачам освіти. Школяр, щоб досягти успіху у майбутній дослідницькій діяльності, має вміти здобувати інформацію з різних джерел, критично її оцінювати, опановувати та практично використовувати, а також формулювати висновки. Розвиток критичного мислення допомагає краще запам'ятовувати матеріал, активізує роботу на уроці, створює атмосферу довіри й співпраці. Тому в освітньому процесі візуальні джерела виступають важливим засобом отримання нових історичних знань. Вони ілюструють теоретичний матеріал, допомагають актуалізувати, закріплювати та перевіряти вивчене.

Сьогодні, в умовах цифровізації освіти та активного використання мультимедійних технологій, з'явилися широкі можливості для залучення різноманітних візуальних джерел у процес навчання. Якщо раніше вони лише доповнювали та закріплювали матеріал підручника, то тепер учні мають навчитися самостійно отримувати з них інформацію. Адже візуальні джерела можуть передавати зміст не гірше за текстові, а часто навіть зрозуміліше, виразніше. Працювати з візуальними джерелами .ним дослідникам цікавіше, ніж лише з текстом, тому вчитель у навчальному процесі повинен розумно поєднувати обидва типи джерел – текстові та візуальні. Використання різних візуальних джерел на уроках історії допомагає глибше засвоїти матеріал, розвиває критичне мислення та навички аналізу, формує власну думку і життєву позицію учнів, а також полегшує роботу вчителя. Обирати джерела потрібно відповідно до мети уроку і враховуючи вік учнів [49, с. 230–234].

Щоб отримати нове уявлення про світ, історики-дослідники зрозуміли, що потрібно працювати з візуальними джерелами, як цілісної системи, що мала свої особливі форми, структуру та функції. Постає розуміння, що зображення на відміну від писемних джерел, залучає мислення, за допомогою наочності. Зростає увага до візуальних джерел. Тому різні матеріали візуальних джерел почати активно залучати до процесу навчання. Та ця база джерел не лише доповнювала його, а й додала великих змін. Тому що почали відводити візуальним засобам чинне місце у дослідженнях з методики викладання та педагогіки. Тому виникло завдання систематизації цих джерел. На початку 2000-х візуальні джерела рекомендували поділяти на два табори: прості (картини, плакати); складні (механічні візуальні пристрої, аудіозаписи, засоби, які автоматизують процес навчання, аудіовізуальні записи. Зі зростанням впливу візуальних джерел у дослідженнях, почали використовувати креалізований текст – текст, який має дві частини: невербальну та вербальну, а комікси, плакати та афіші стають важливими його елементами. Коли візуальними джерелами почали користуватись дослідники різних галузей, то постало питання про методику роботи з джерелами, яка у кожній галузі є різною. Іконографічний метод, який сформульованих у 1860-х-кінця 1880-х роках, щоб за допомогою цього методу виконувати опис джерела, який мав на меті

ідентифікувати речі та події на зображенні, у хронологічному, національному, релігійному напрямках. Цей метод поєднує у собі порівняльний метод, документальний, візуально-просопографічний, науково-технічні [33, с. 130–153].

Сучасні методики роботи з візуальними джерелами передбачають три основні етапи: опис, первинну інтерпретацію та вторинну (історичну) інтерпретацію. На етапі опису визначають, хто зображений на джерелі, його композицію, художні засоби, характеристику осіб (вік, одяг, соціальний статус, взаємозв'язки між зображеними) і наявність підписів чи титрів. Первинна інтерпретація спрямована на з'ясування сутності сюжету: ідентифікацію зображених осіб, опис події чи ситуації, а також символічних образів і предметів та їхнього інформаційного значення. На цьому етапі важливо розшифрувати повідомлення джерела, розкрити характер автора, його наміри, мету і основну ідею, яку він прагнув донести, а також оцінити, чи є джерело типовим чи унікальним.

Вторинна (історична) інтерпретація полягає у встановленні історичного контексту створення джерела, його зв'язку з іншими типами історичних документів. За підсумками цього етапу робляться висновки про ідентифікацію зображених осіб, значення джерела для розуміння конкретного історичного періоду та досліджуваної проблематики [49, с. 242–243].

Під час вивчення нового матеріалу значну допомогу вчителю надають різні види схем, які можна застосовувати на будь-якому етапі уроку. Робота зі схемами може бути різною: іноді вчитель створює їх поступово під час пояснення, що полегшує розуміння; інколи учні виконують цю роботу індивідуально чи в групах. Спочатку вчитель розповідає матеріал і використовує наочність або технічні засоби. В той час можна малювати схему на дошці, а діти у робочих зошитах. На короткому вторинному поясненні матеріалу, вчитель може поставити запитання, відповіді на які – це основні записи схеми [56, с. 190].

Ще одним поширеним методом наочного навчання на уроках історії є використання творів образотворчого мистецтва. Важливо дотримуватися певної послідовності: демонструвати картину слід саме в той момент уроку, коли розповідь

переходить до подій, зображених на ній. Спершу учням варто дати час на цілісне сприйняття образу, після чого вчитель називає місце й час події. Далі надається загальний опис обстановки та тла, на якому відбувається дія, з акцентом на головні моменти та важливі деталі. Завершальним етапом є формулювання загального висновку. У процесі бесіди може виникнути потреба у навідних запитаннях або у прикладах відповідей, які подає сам учитель [16, с.40].

Картина часто приховує свій ідейний зміст за художньою формою, тоді як плакат є відкритим політичним інструментом. Попри видиму простоту та певну примітивність плаката, варто пам'ятати, що ця простота стала очевидною лише після розпаду ідеологічних систем, які його підтримували. Для людини, що жила в умовах минулого ідеологічного простору, яскраві образи плаката мали потужний вплив, подібно до того, як сучасній людині складно уникнути впливу реклами, навіть розуміючи механізми її дії. Алгоритм роботи з плакатом: спочатку з'ясувати, на чие політичне замовлення він створений і для якої аудиторії призначався далі проаналізувати зображені постаті та символи, звертаючи увагу на такі питання: що розміщено на передньому плані, а що – на задньому; які об'єкти мають великі розміри, а які – менші, і з якої причини; які кольори використано та чому. Завершальним етапом є формулювання основного змісту, який прагне донести плакат.

Історична карикатура є особливим видом візуального джерела, що має значне виховне та пізнавальне значення. На уроках історії вона допомагає учням формувати уявлення про суспільні настрої та думки певного періоду, лаконічно підкреслює суть події чи постаті, але потребує додаткового коментаря. Її використання ефективне на завершальних етапах вивчення теми, коли учні вже володіють знаннями, необхідними для встановлення фактів і розшифровування візуальної інформації. Особливістю карикатури є те, що вона часто відображає позицію автора, яка може бути суб'єктивною і містити негативну оцінку. Портретна карикатура, на відміну від звичайного портрета, акцентує увагу на характерних деталях, звичках та індивідуальних рисах особистості, а також може містити відомості про одяг, заняття чи соціальний статус зображеної людини. Такі матеріали

є цінними не лише для вивчення біографій історичних діячів, а й для аналізу культурно-побутового контексту епохи [73, с. 143–147].

Саме тому робота з карикатурою потребує спеціальної методики аналізу, що враховує як її змістову, так і художньо-символічну складову. Найперше, що потрібно юному досліднику – це зрозуміти чи впізнає він персонажа, який зображений на карикатурі. Після цього визначити дату створення і вказати якій події присвячена дане зображення. Більшість карикатур мають підпис, тому потрібно уважно проаналізувати його. Згодом потрібно уявити ситуацію і вказати яке ставлення має художник до змісту карикатури? Позитивно відноситься чи негативно? Також потрібно дати відповідь, чи погоджується дослідник з такою позицією. Потім треба зрозуміти чи має юний дослідник свою інтерпретацію історичного минулого, яке зображено на карикатурі. На уроці можна використовувати різні джерела, тому доцільно порівняти їх і перевірити висновки [22, с. 32–33].

Серед сучасних видів наочності особливе місце посідають фотографії, які є важливими візуальними джерелами для вивчення історії. Для ефективного аналізу фотоматеріалів доцільно застосовувати чітку послідовність запитань, спрямованих на формування в учнів навичок критичного мислення та інтерпретації зображень. Зокрема, учням можна запропонувати визначити: що саме зображено на фотографії, хто є зображеними особами та які дії вони виконують; встановити орієнтовний час створення знімка (рік, історичний період, подія) та пору року; з'ясувати, чи є фото репортажним або постановочним. Важливим етапом є також виявлення інших історичних джерел, що можуть підтвердити чи уточнити зроблені висновки, а також співвіднесення зображеного з уже відомими фактами та подіями. Завершальним кроком може бути визначення, наскільки дана фотографія відповідає на поставлені дослідником запитання або ж залишає відкритими певні аспекти [73, с. 148–150].

Останнім часом все більше вчителів історії активно використовують відеоматеріали у навчальному процесі. Сучасні онлайн-платформи, зокрема YouTube, надають широкий вибір відео, що підходять майже для будь-якої теми уроку, що значно розширює можливості для наочного та інтерактивного навчання.

Переваги використання відео на уроках історії полягають у їх оперативності та гнучкості: матеріал можна переглядати повторно, зупиняти на окремих кадрах для детального аналізу. Відео створює відчуття присутності та реальності історичних подій, що підвищує інтерес учнів до предмету. Крім того, історичні фільми допомагають яскраво ілюструвати вивчений матеріал, глибше відчувати атмосферу епохи та сприяють розвитку уяви школярів [32, с. 42].

У сучасному світі кожен учень та вчитель зустрічається з явищем, без якого важко уявити сьогоденне суспільство – рекламою, як історичним джерелом. В чому її цінність? Вона має великий вплив на всі аспекти життя, а тому є елементом масової культури. Аналізуючи рекламу можна дізнатись про галузі виробництва, моду, уподобання суспільства, торгівельні зв'язки між регіонами та країнами та багато іншого. Який же алгоритм аналізу? Перше, на що потрібно звернути увагу – рекламне оголошення. Уважно його прочитати та інтерпретувати його зміст. Далі потрібно встановити в який історичний період було створено рекламу. Третій крок – визначити який товар автор пропонує рекламувати. А вже згодом можна зрозуміти для якої категорії людей пропонований рекламний плакат. Коли дослідник позашкільного закладу дасть відповідь по цьому алгоритму, зможе визначити цінність певної реклами, як історичного джерела [50, с. 74– 77].

Таким чином, візуальні джерела виступають особливими елементами джерельної бази. Бо вони ілюструють теоретичним матеріал та дають можливість краще закріпити вивчений матеріал. Методика роботи їх аналізу, яка включає опис, первинну та вторинну інтерпретацію, дозволяє школярам встановити історичний контекст і зробити вірні висновки.

Висновки до третього розділу

Отже, для краєзнавчої науки важливо вміти правильно характеризувати, визначати та класифікувати історичні джерела. Тому що вони виступають єдиним носієм інформації про минувші часи. Джерела можна вивчати на доджерельному етапі та власне джерельному. Використовуючи принцип спільних ознак між джерелами, можна скласти класифікацію джерел, яка влучно відобразить тему яку

досліджує учень. Усі джерела можна поділити на речові – знахідки матеріальної культури; зображальні – малюнки, фотографії, відеофайли; усні – народна творчість, інформація, яка була знайдена методом інтерв'ю; лінгвістичні – пам'ятки мови, слова, словосполучення; писемні – документи, періодика, джерела особового характеру, художня та наукова література. Унікальне історичне джерело заслуговує на власну методику вивчення.

У будь-якому історичному дослідженні основу складають історичні документи. До виду цих джерел відносять офіційні документи, документи особового походження, архівні документи. Методика роботи з історичними документами потребує критичного аналізу. Важливо встановити час, місце створення документу. Зрозуміти мету та умови за яких виник той чи інший текст. Потрібно визначити автора та період його життя, у яких умовах був написаний документ. Автор зазвичай є учасником подій, тому слід дослідити де і для кого було видано документ. Слід розрізняти первинні та вторинні джерела. Та варто звертати увагу на достовірність джерела та критично аналізувати дані для кращого вивчення проблеми.

У сучасному світі дуже важливо вміти працювати із медіа та інформацією. Тому важливо знати як працювати з газетами, журналами та іншими видами періодичних видань. Через дослідження періодики ми використаємо у роботі чотири функції навчання: ілюстративно-інформаційну, пізнавально-розвиваючу, практично-узагальнюючу, ціннісно-сміслову. Методика вивчення періодичних видань дає нам побачити повсякденне та політичне життя певного історичного періоду. Спочатку потрібно звернути увагу на офіційність або неофіційність джерела та порівняти твердження кожного із них, щодо однієї події. Особливо потрібно розуміти вплив цензури, застосовуючи порівняльний метод щодо інших видів джерел. Провести внутрішню та зовнішню критику періодичних видань.

Головним методом усної історії є інтерв'ю, який дає можливість встановити контакт з респондентом. Існує кілька типів інтерв'ю: вільне, напівстандартне, стандартизоване, телефонне інтерв'ю. За кількістю учасників розрізняють на групове та одноосібне. За тематикою – біографічне, проблемне, генеологічне. Для

інтерв'ю потрібно ретельно підібрати респондента та поставити правильні запитання, щоб зрозуміти значення історичних подій. Для проведення інтерв'ю потрібно мати технічні засоби для якісного запису розмови. Також варто дотримуватись трьох головних етапів інтерв'ю. Після цього провести транскрипт та зібрати усі відповідні документи супроводу.

Візуальні джерела є важливою складовою історичної освіти. Методика роботи з візуальними джерелами передбачають три етапи. На першому етапі опису, потрібно охарактеризувати джерело. Слід визначити хто зображений на джерелі, його композицію, художні засоби, характеристику осіб. На другому етапі первинної інтерпретації з'ясувати сенс сюжету, мету та ідею, яку вклав автор. На третьому етапі роботи виконуємо вторинну інтерпретацію, тобто встановлюємо зв'язок з історією та з темою дослідження. На основі зібраних даних ми зможемо зробити ґрунтовні висновки. Саме критичний аналіз фотографій, карикатур, рекламних матеріалів дає можливість розвитку мислення на заняттях в позашкільних закладах.

ВИСНОВКИ

Таким чином, відповідно до завдань дослідження я прийшла до таких висновків:

1. Аналіз історіографії та джерельної бази дослідження засвідчує, що проблема вивчення історичних джерел у краєзнавчих гуртках закладів позашкільної освіти має достатній рівень наукового опрацювання та ґрунтується на широкому колі напрацювань істориків, педагогів і методистів, зокрема І. Гончарової, М. Гусак, О. Андрєєва, С. Важинського, Т. Щербак, С. Ляха, М. Кузьми-Качур, М. Горвата, Г. Самойленка, Б. Прищепи, О. Прищепи та інших дослідників. У наукових працях Я. Калакури, І. Войцехівської, С. Павленка, В. Мисана, А. Єрмаленко ґрунтовно висвітлено теоретичні засади історичного джерелознавства, класифікацію та специфіку різних груп джерел, методи їх пошуку, критичного аналізу й використання в освітньо-дослідницькій діяльності учнівської молоді. Значний внесок у розробку методики використання усних, візуальних і періодичних джерел у краєзнавчій роботі зробили Д. Титаренко, О. Титаренко, Л. Лукаш, Ю. Волошин, Г. Яковенко, А. Карпенко, О. Ковалевська, В. Молоткіна, Л. Хмельницька, В. Добровичинська. Водночас проблеми організації краєзнавчих гуртків, розвитку дослідницьких умінь та впровадження інноваційних форм роботи в позашкільній освіті розкриті у працях Т. Богачик, О. Дзудзила, О. Коханової, В. Курилів, С. Зворського та інших авторів. Джерельна база магістерської роботи поєднує наукові й навчально-методичні видання, нормативно-правові документи у сфері освіти (Конституцію України, Закон України «Про освіту», Закон України «Про позашкільну освіту», Статут Малої академії наук України, чинні освітні програми). Це забезпечує комплексний характер дослідження та дозволяє всебічно розкрити можливості традиційних і сучасних підходів до краєзнавчо-дослідницької діяльності учнівської молоді.

2. Позашкільна освіта функціонує на основі таких нормативно-законодавчих положень як Конституція України, Закон «Про освіту» від 5 вересня 2017 та Закон «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 року. В статті 53 Конституції України зазначено, про те, що кожна людина має право на освіту. Також закон гарантує

свободу та захист інтелектуальної діяльності. Закон «Про освіту» вказує, на те, що позашкільну освіту можна здобувати паралельно з дошкільною, повною загальною середньою, професійною та фаховою передвищою освітами. Закон визначає порядок створення та фінансування, науково-методичне забезпечення позашкільних закладів. Та регламентує головну мету – формування компетентностей, які необхідні для успішної самореалізації. Зміст, структуру та завдання позашкільної освіти регулюються Законом «Про позашкільну освіту». Зазначається, що різноманітність закладів, а саме: профільних, спеціалізованих та комплексних, забезпечує доступність широкого спектру освітніх послуг. Тому буде легко реалізувати потреби індивідуально для кожного учня. Напрями діяльності закладів позашкільної освіти охоплюють творчий, еколого-натуралістичний, науково-технічний та інші напрями, сприяють формуванню практичних навичок. Чітко прописані норми організації процесу навчання, що погоджується з віком та психофізичними особливостями дитини.

3. Мала академія наук України як осередок позашкільної освіти у всебічному розвитку молоді відіграє надважливу роль, тому що є системою, яка створює простір для раннього залучення учнів до науково-дослідницької діяльності. Згідно з Статутом, МАН створює науково-методичні матеріали, організовує курси, семінари, конференції. Проводить виставки, фестивалі, готує книги, відео програми, науково-популярні матеріали. Освітню діяльність проводить на трьох рівнях: початковий, основний та вищий, тому за допомогою особистісно-орієнтованого підходу, юні дослідники зможуть обрати те, що відповідає їхньому рівню навчання. Мала академія наук допомагає поглибити любов до своєї країни, повагу до історичної спадщини у такий непростий для країни час та стає простором для самовираження, де молодь розкриває громадську активність та навчаються засад демократії та гуманізму. Саме тому було видано наказ «Про вдосконалення діяльності Малої академії наук» і 11 серпня 2006 року створено обласний комунальний позашкільний навчальний заклад «Рівненська Мала академія наук учнівської молоді».

4. Розвиток наукової дисципліни краєзнавства засвідчує незмінне значення для освітнього процесу. Вивчення свого краю, локальної історії еволюціонувало від незначних на першу думку ініціатив до цілісної системи, що була підтверджена указом Президента України та ухваленням «Програми розвитку краєзнавства до 2010 року». Позашкілля стало однією з основних і важливих складових краєзнавства. А найбільшу роль відіграла Мала академія наук України. Секційна робота та практичні дослідження у академії роблять історію рідного краю ближчою до молоді. Для того, щоб краще учні сформували ключові компетентності варто застосовувати інноваційні підходи до роботи. Важливо проводити заняття, які будуть відрізнятись від звичайної структури уроку. Щоб розвинути аналітичне мислення варто запросити на заняття очевидця подій або старожилів, тим самим порівняти позиції власну та оповідача щодо подій минувшини. Формат, який забезпечить роботу у команді, відпрацювання комунікативних навичок та проблему швидко розв'язати певне завдання – це квест. Розрізняють за місцем проведення – відкриті та закриті, типом завдань – пошукові, інтелектуальні, способом пересування – пішохідні та мобільні, за характером походження – лінійні та нелінійні. Квест має свою структуру: учасники, капітан, команда, сценарій, завдання, код, мапа. Таким чином учні під час гри здобувають знання та формують критичне мислення, підвищують мотивацію до навчального процесу. Повномасштабне вторгнення внесло свої корективи в освітню сферу. Відбувся швидкий перехід на дистанційне навчання. Сучасні інноваційні цифрові сервіси, такі як LearningApps, Wordwall, Rebus1.com – допоможуть у створенні інтерактивних завдань, вправ, ребусів. Створити мультимедійну історію можна за допомогою UtellStory, My Storybook. Ще один інструмент, який можна використовувати у роботі позакласного гуртка – програма соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН). Заняття складається з кількох етапів – налаштування, обговорення або презентація нового матеріалу, вправи для мислення, рефлексія, висновок. Особливість методики полягає у тому, що учні можуть самостійно визначити, що хочуть дізнатись на уроці, а по завершенню – оцінити свої досягнення. Ще одним інноваційним способом є історична

реконструкція. Учні можуть активно взаємодіяти з експонатами, відчувати історію на дотик. Через практичну діяльність і за допомогою музейних предметів або муляжів, юні дослідники через тактильні відчуття краще сприймають та розуміють нову інформацію.

5. Пізнання як процес переходу від незнання до знання є основою будь-якої наукової діяльності, зокрема й історичної. Воно здійснюється через мислення – здатність людини узагальнювати, порівнювати та робити висновки, спираючись як на власний досвід, так і на накопичені знання попередніх поколінь. Історична наука має особливу специфіку, адже її об'єктом є минуле, яке не можна спостерігати безпосередньо. Це змушує історика працювати з моделями, реконструкціями та інтерпретаціями подій, порівнювати їх з наявними джерелами та проводити верифікацію. Методику можна поділити на два табори – традиційні спеціально-історичні методи та загальнонаукові. Історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний методи відносять до спеціальних історичних методів роботи. До цих методів варто додати методи дослідження краєзнавства. Вони відрізняються від історичних методів тим, що націлені на дослідження локальної історії. Ці методи більше звертають увагу на джерела візуального походження, на сімейні архіви та особисті спостереження методами усної історії. Тому до краєзнавчих методів дослідження ми відносимо літературний метод, метод польових досліджень, картографічний, статистичний, географічний, математичний, економічний та метод комп'ютерних технологій. Загально-наукові методи поділяють на три гілки – емпіричні методи, логічні та евристичні методи. До емпіричних ми відносимо спостереження, порівняння, первинний аналіз. Аналіз та синтез, метод індукції та дедукції, конкретизація відноситься до загальнологічних методів. До третього рівня методів ми відносим метод евристичних питань, метод інверсій, метод мозкового штурму. Варто додати методи контент-аналізу та метод порівняльно-правовий.

6. Для того щоб пізнати свій рідний край або підготувати науково-дослідницьку роботу нам потрібні історичні джерела, адже учні не досліджують минуле безпосередньо. Тому саме комплекс історичних джерел виступає єдиним носієм

історичної інформації. Історичні джерела поділяють на речові, писемні, усні, зображальні, візуальні та ін. Саме вивчення цього комплексу джерел допоможе розвинути історичне мислення та навчити критично сприймати певну інформацію. Речові джерела – найпоширеніші. Матеріальна культура, яка вважається найдавнішим джерелом. Поділяють за різними ознаками, а саме: час, місце створення, призначення, матеріал, форма, зміст, наукова цінність. Фотографії, малюнки, карикатури, відеодокументи – ці джерела відносим до зображальних джерел. Особливість цієї групи джерел те, що вони виступають надійним доказом у історичній реконструкції історії свого краю – побут, одяг, культурний простір, топографія місцевості, тощо. Усні джерела, або ще можна назвати їх народною пам'яттю. Це казки, легенди певного краю, перекази, оповідання. Ці види джерел передають переживання та цінності через інтонацію та емоції респондента. Саме тому це важливий інструмент у позашкільній дослідницькій роботі краєзнавства. Щоб проаналізувати мову або етнічну історію варто звернутись до лінгвістичних джерел. Видами цих джерел є назви слів та імена. Більшість досліджень у позашкільних закладах спираються на писемні джерела. До них відносяться літописи, ділові документи, документи політичних партій, періодика, джерела особового походження та інші. Для того, щоб влучно дібрати історичне джерело варто звернутись до наукового керівника та фондів бібліотек.

7. Пошуку документальних джерел полягає у введенні в науковий обіг матеріалів з різних ресурсів. Це можуть бути архіви, фонди бібліотек, періодика або ж інформація з офіційних сайтів державних інститутів. Потрібно уважно ознайомитись з наявними фондами, які відображають потрібну тему. Це допоможе зрозуміти, які саме документи потрібно. Після цього варто скласти план пошуку, включаючи в нього довідники, каталоги, щоб зрозуміти де зберігаються потрібні джерела. Дуже часто, при дослідженні локальної історії, унікальні джерела зберігаються у сімейних архівах. Щоб правильно проаналізувати джерела потрібно поділити їх на приватні та офіційні. До приватних відносим листування, щоденники, мемуари. Офіційні джерела – грамоти, свідоцтва, особисті документи. Документальні джерела потребують спеціального алгоритму для аналізу. Цей

алгоритм складається з чотирьох етапів. Перший етап – дослідити автора, дату написання, для кого написаний документ, зміст документа. На другому етапі дослідження потрібно встановити чи документ вважається офіційним чи формальним. На третьому етапі потрібно критично розглянути правдивість інформації. На останньому етапі роботи варто визначити наукову цінність джерела.

8. Періодична преса є вагомим історичним джерелом, що відображає суспільні настрої, політичні події, культурний розвиток та повсякденне життя періоду. Тому потребує спеціальної методики вивчення. Найперше на що потрібно звертати увагу – тип періодики. Це може бути офіційний випуск, у якому друкувались розпорядження влади. Та неофіційний, де були розміщені спогади, та есе громадських діячів, через які зможемо дослідити суспільні настрої. Так як видання друкували ці частини окремо, можна за допомогою порівняльного методу проаналізувати різні точки зору на одну й ту ж саму подію. Так як періодика відтворює безпосередньо подію, потрібно визначити хронологічні межі та місцевість, де видавалась певна газета чи журнал. Варто проаналізувати умови створення періодики. Тому що вона завжди була під впливом умов, які панували у суспільстві. Тобто мала певну політичну ідеологію. Саме тому потрібно врахувати вплив цензури. Тому варто застосовувати порівняльний метод, та співставити інформацію, яку дає періодичне видання та дані інших груп історичних джерел. Надважливо точно навести зовнішні критерії періодики: дані про архів, назву фонду, номер періодичного видання, оперативність друку видань та зворотній зв'язок з читачами, проаналізувати і дизайн, адже часто зображають візуальні джерела. Потрібно провести внутрішню критику джерела, обрати головні тези та ідею записів. Для цього варто скласти схему або таблицю, для зручного та ефективного запису. Після цього варто проаналізувати та порівняти свою критичну думку про джерело з думкою та ідеями, які вклав автор, а потім порівняти її з умовами у якій видавалось періодичне видання.

9. Використання джерел усної історії у дослідженнях Малої академії наук відкриває можливість для розвитку мислення та формування поваги до історичної спадщини. Особливість цих джерел, що через них в учнів формуються

комунікативні уміння та норми етики. Адже школярі працюють безпосередньо з учасниками історичних подій. Особливо у наш час ці джерела мають високу цінність, для збереження правдивої історії. Найважливішим методом усної історії є інтерв'ю. Це спосіб отримати інформацію про історичні події через бесіду. Перед початком проведення інтерв'ю потрібно пройти декілька етапів підготовки. Спочатку варто встановити тип – вільне, напівстандартизоване, телефонне інтерв'ю. Визначити кількість учасників та тематику – бібліографічне, проблемне, генеалогічне інтерв'ю. Найважливіше вірно обрати респондента. Спочатку визначити такі критерії як вік, стать, професія, національність. При виборі респондента варто пам'ятати декілька правил. Публічні люди, не завжди діляться особистими історіями. Можна використати теоретичну вибірку – спочатку провести бесіду з різними людьми, щоб порівняти відомості і краще розкрити тему. Варто пам'ятати, що близькі люди дослідника, можуть дещо змінювати факти, тому потрібно критично аналізувати усю інформацію. Методику проведення інтерв'ю поділяють на три етапи. Оповідь, де учень отримає розповідь про життя респондента. На другому етапі потрібно ставити відкриті запитання на основі почутого, та дотримуватись хронології подій. Для уточнення дат, місць тих чи інших подій існує третій етап роботи. Наступний крок – транскрипт – письмове відтворення. На цьому етапі проводиться аналіз розповіді та фіксація через позначення емоцій респондента. Проведене інтерв'ю має супроводжуватись документами, такими як паспортний лист, протокол, біографія респондента, договір на проведення, зберігання та використання інтерв'ю.

Унікальним елементом джерельної бази наукових досліджень є візуальні джерела, які для дітей цікавіші, тому що не лише виступають доповненням для інших видів історичних джерел, а й є цілісно системою для вивчення історичних подій. Методика роботи визначає три етапи роботи: опис, первинна та вторинна інтерпретація. Під час роботи на першому етапі варто визначити характеристику того хто зображений на джерелі, а також проаналізувати загальну композицію. Важливим елементом візуальних джерел є підписи або титри, які вивчаються на першому етапі роботи. На етапі первинної інтерпретації досліджується основна

ідея, яку доносить автор через джерело – ідентифікація подій, та образів. Пізніше на вторинній або ще називають історичній інтерпретації юний дослідник має встановити історичний контекст та зробити висновки. Особливу методику вивчення має карикатура, як візуальне джерело. Найперше дослідник позашкільного закладу має зрозуміти, який персонаж зображений. Визначити дату створення та вказати подію, яку зображують у карикатурі. Усі карикатури мають підпис, який обов'язково взяти до уваги. Та головне визначити характер змісту, чи він є негативним висвітленням чи позитивним. Також варто врахувати власну думку школяра на зображення карикатури. Щоб працювати з фотографіями, потрібно пам'ятати алгоритм, зокрема визначити хто зображений на фото та які дії виконують. Встановити такі відомості, як рік, історичний період та подію, року. Зрозуміти тип фотографії – репортажна чи постановочна. Учням варто знати методику дослідження реклами, як джерела. Звернути увагу потрібно на рекламне оголошення, прочитавши його та виявити зміст. Після цього визначити період, коли було створено рекламу та встановити елемент, який рекламується. Адже після цього можна зробити висновок і дізнатись для якої категорії людей орієнтована ідея.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев О. Організація системи роботи з обдарованою молоддю в Рівненській Малій академії наук. *Нова педагогічна думка*. 2007. № 4. С. 29–31.
2. Андреев О., А. Мала академія наук учнівської молоді. *Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення і перспективи розвитку*. За ред. Р.М. Постоловський, В.Г. Кремень. Київ: Знання України, 2010. С. 95–105.
3. Бабакова С.В., Обозний В.В., Кирпа О.С. Спільна діяльність музеїв та освітніх закладів. *Краєзнавство та музейна справа в Україні: матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф., присвяченої 145-річчю заснування Житомирського обласного музею (27–29 жовтня 2010 року, м. Житомир)*. Житомир: М. Косенко. 2010. С. 30–31.
4. Богачик Т. Формування ключових компетентностей школярів засобами історичного краєзнавства: практичний аспект. *Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти в умовах нової української школи* : зб. тез доп. учас. всеукр. наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 18 травня 2023 р. за наук. ред. М. Ю. Косила і А. З. Королька. Івано-Франківськ: Симфонія форте 2023. С. 42–46.
5. Бондаренко Г. В., Панишко С. Д. Джерела в краєзнавчих дослідженнях та їх характеристика. *Основи краєзнавства: підруч. для студ. закладів вищ. освіти*. НАН України, Національна спілка краєзнавців України. За ред. О.П. Рента, вид. 2-ге, доп. Київ. 2021. С. 102–121.
6. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми: ДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. 260 с.
7. Верменич Я. Локальна історія. *Нариси з соціокультурної історії українського історіописання: субдисциплінарні напрями*: монографія / Удод Олександр, Верменич Ярослава, Ковалевсько О. Ясь О. за загал. ред. В. Смолія. НАН України, Ін-т історії України. Київ: Генеза . 2018. С. 5–42.
8. Верменич. Я. Регіональна історія. Нариси з соціокультурної історії українського історіописання: субдисциплінарні напрями: колект. Монографія. Удод Олександр, Верменич Ярослава, Ковалевсько О. Ясь. За загал. ред. В. Смолія. НАН України, Ін-т історії України. Київ: Генеза, 2018. 288 с.

9. Ветров І., Андрєєва М. Розвиток освіти на сучасному етапі. *Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення і перспективи розвитку*. За ред. Р.М. Постоловський, В.Г. Кремень. Київ: Знання України, 2010. С. 59–65.
10. Герасим Н. Методичний практикум «Використання відео свідчень у викладенні історії в школі». *Історія в рідній школі*. 2016. №10. С. 3–13.
11. Гончаров О.П., Куделко С.М., Павлова О.Г. Теоретико-методологічні засади краєзнавства. *Основи краєзнавства: підруч. для студ.закладів вищ. освіти*. НАН України, Національна спілка краєзнавців України. За ред. О.П. Рєнта, вид. 2-ге, доп. Київ. 2021. С. 16–51.
12. Гончарова І. Вплив дослідницьких робіт у МАН на розвиток пізнавальної активності школярів. *Рідна школа*. 2005. № 4. С. 63–64.
13. Грінченко Г. Г. Усна історія: Методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 2007. 28 с.
14. Гусак М. Позаурочна робота з учнями в умовах співпраці загальноосвітньої школи та Малої академії наук. *Математика в сучасній школі*. 2013. № 10. С. 44–48.
15. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методологія наукових досліджень: підручник. Харків: Право, 2019. 368 с.
16. Дерхо В. Методичні засади використання наочності на уроках історії при вивченні матеріалу культурологічного змісту. *Історія в школі*. 2018. № 10–12. С. 38–44.
17. Дзудзило О. Квест – важлива складова гурткової діяльності (на прикладі історико-краєзнавчого квесту «Код краєзнавства»). *Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти в умовах нової української школи* : зб. тез доп. учас. всеукр. наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 18 травня 2023 р. за наук. ред. М. Ю. Косила і А. З. Королька. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2023. С. 100–103.

18. Дмитрієнко М. Ф. Джерела Історичні. *Енциклопедія історії України: у 10 Т. / ред. В.А. Смолій (голова) та ін; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наук. думка. 2004. Т. 2. С. 374*
19. Добровичинська В. Навчальна програма з позашкільної освіти дослідницько-експериментального напрямку «Історичне краєзнавство». Рівне, 2025. 16 с.
20. Добровичинська В. Періодичні видання Волинської та Ровенської областей (1939-1941) як джерело до вивчення трансформації освіти. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : Історія. Чернівці : Чернівецький університет, 2020. № 1. С. 97–103.*
21. Енциклопедія позашкільної освіти. РДГУ, НМЦ інноваційних технологій виховного процесу НАПН України, РОППО, за ред. Г. П. Пустовіт. Рівне. 2017. 525 с.
22. Єрмоленко А. Як працювати з джерелами інформації на уроках історії. *Історія в школах України. 2008. № 2. С. 32–38.*
23. Задорожна Л. В. Методика використання історичних документів на уроках історії України в загальноосвітній школі: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.02. Київ. 2004. 19 с.
24. Задорожна Л.В. Навчальні функції історичних документів. *Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць., м Кривий Ріг: КДПУ. 2004. Вип. 7. С. 179–190.*
25. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» № 2849-IX від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text> (дата звернення: 08.11.2025).
26. Закон України «Про освіту» Від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#> (дата звернення: 29.10.2025).
27. Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 № 1841-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14> (дата звернення: 17.06. 2025).
28. Зворський С. Л. Активізація взаємодії архівів і бібліотек – вимога часу. *Архіви України. 2018. № 5–6. С. 7–2.*

29. Історичне краєзнавство. Як написати науково-дослідницьку роботу: запитання та відповіді. Ред. І. А. Коляда, Я. М. Камбалова, О. Ю. Кирієнко. Київ. 2021. 172 с.
30. Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 14.07. 2025)
31. Калакура Я.С., Войцехівська І.Н., Павленко С.Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для вищ. навч. закл. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 512 с.
32. Карпенко А. Місце і роль відеоносіїв на уроках історії. *Історія в школі*. 2012. № 2. С. 42–43.
33. Ковалевська О. Візуальні студії. *Нариси з соціокультурної історії українського історіописання: субдисциплінарні напрями*: монографія / Удод Олександр, Верменич Ярослава, Ковалевсько О. Ясь О. за загал. ред. В. Смолія. НАН України, Ін-т історії України. Київ: Генеза . 2018. С. 119–184.
34. Коляда І. Метод усна історія у науково-дослідницьких роботах з історичного краєзнавства учнів-членів МАН України: проблеми та перспективи використання. *Історія в рідній школі*. 2019. № 6. С. 40–43.
35. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 29.01.2025)
36. Корнієнко О. Метод історичної реконструкції як елемент музейної педагогіки на сучасному уроці історії. *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства, громадянської освіти та географії* : матеріали XIV міжнар. наук.-практ. конф. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. С. 166–170.
37. Кот С. І. Краєзнавство та історичне краєзнавство. *Енциклопедія історії України: у 10 Т. / ред. В.А. Смолій (голова) та ін; НАН України, Ін-т історії України*. Київ: Наук. думка. 2008. Т.5. С. 280 – 281.

38. Коханова О. Методи та прийоми роботи учителя сучасної школи на уроках історії та природознавства в умовах дистанційного навчання (з власного досвіду). *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства, громадянської освіти та географії* : матеріали XIV міжнар. наук.-практ. конф. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. С. 32–36.
39. Кузьма-Качур М.І., Горват М.В. Основи краєзнавства: навч. посібн. Київ: видавництво Ліра-К, 2017. 256 с.
40. Курилів В. І. Методика викладання історії: Навчальний посібник. Х. Торонто: ТОВ вид-во «Ранок», 2008. С 50–61.
41. Куценко В.І. Музеї як обереги вічності та осередки освіти й виховання: стан, проблеми та перспективи. *Краєзнавство та музейна справа в Україні*: матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф., присвяченої 145-річчю заснування Житомирського обласного музею (27–29 жовтня 2010 р., м. Житомир). Житомир: М. Косенко.2010. С. 18 – 24.
42. Лукаш Л., Волошин Ю. Жива історія – метод усної історії в школі. Полтава, 2016. 28 с.
43. Лях С. Р. Методологія історії: класика і практика : навч. посіб. Запоріжжя : «Гельветика», 2021. 130 с.
44. Мала академія наук України. URL: <https://man.gov.ua/> (дата звернення: 03.04. 2025).
45. Маньковська Р. В. Краєзнавча діяльність музейних закладів. *Основи краєзнавства*: підруч. для студ. закладів вищ. освіти. НАН України, Національна спілка краєзнавців України. За ред. О.П. Рента, вид. 2-ге, доп. Київ. 2021. С. 256–283.
46. Мельниченко В. М., Удод О. А. Краєзнавча діяльність установ науки, освіти і культури. *Основи краєзнавства: підруч. для студ. закладів вищ. освіти*. НАН України, Національна спілка краєзнавців України. За ред. О.П. Реєнта, вид. 2-ге, доп. Київ. 2021. С. 232–255.
47. Мисан В. Сучасний урок історії : Традиція і новаторство. Навчально-методичний посібник. Рівне: МЕНУ ім. С. Дем'янчука, 2008. 120 с.

48. Міронова І. С. Джерелознавство, історіографія та методологія історії: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили. 2023. 212 с.
49. Молоткіна В. К.; Хмельницька, Л. В. Застосування візуальних джерел на уроках історії як засобу формування критичного мислення учнів. *Society. Document. Communication* : зб. наук. праць. Переяслав : ФОП Домбровська Я.М., 2023. Вип. 18. С. 227–252.
50. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». 2018. 96 с.
51. Обласний комунальний позашкільний навчальний заклад «Рівненська Мала академія наук учнівської молоді» Рівненської обласної ради. URL: https://man.rv.ua/about_us (дата звернення: 08.11.2025)
52. Основи краєзнавства: підруч. для студ. закладів вищ. освіти. НАН України, Національна спілка краєзнавців України. За ред. О.П. Рента, вид. 2-ге, доп. Київ. 2021, 376 с.
53. Островерхова Н.М. Аналіз уроку: концепції, методики, технології. Київ: Фірма «ІНКОС», 2003. 352 с.
54. Пастушенко О. Книга і періодика в дисертаційних дослідженнях незалежної України: соціокомунікаційний аспект: монографія, відп. ред. Л.А. Дубровіна; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. Київ. 2016. 564 с.
55. Поліхун Н. І. Як стати дослідником: Навчально-методичний посібник для учнів. 2-ге вид., доповн. Київ. : ТОВ «Праймдрук», 2012. 224 с.
56. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
57. Понятійно-термінологічний словник Малої академії наук України. упоряд. С.О. Лихота, О.В. Лісовий. К: ТОВ «Праймдрук», 2012. 60 с.
58. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року». № 789, від 10.06.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.11.2025).

59. Прищепа Б., Прищепа О. Історичне краєзнавство Волині. Навчальний посібник. Рівне: ПП ДМ, 2008. 358 с.
60. Реєнт О. Краєзнавство в Україні: історичні традиції і стратегія розвитку. Вид. 2-ге, доп. Київ. 2021. 292 с.
61. Самойленко Г.В. Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне. Навчальний посібник. Київ: КНТ, 2016. 131 с.
62. Селезень М.В. Добровичинська В.А. Методика роботи з періодичними виданнями в історичних гуртках закладів позашкільної освіти. *Актуальні питання історії, громадянства, географії та методик їх викладання* : мат. всеукр. наук.-прак. конф.. Рівне. 2025. С. 133 – 135.
63. Селезень М.В. Добровичинська В.А. Методика роботи з усними джерелами в гуртках Малої академії наук. *Наука, освіта, суспільство очима молодих*: мат. XVIII всеукр. наук.-прак. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених. Рівне. 2025. С. 406–408.
64. Ситник Г. Патріотичне виховання учнівської молоді засобами краєзнавчого і спортивного туризму. *Нова педагогічна думка*. 2004. № 1. С. 85–86.
65. Соловей М. Шкільне краєзнавство України: основні періоди і тенденції розвитку у XX столітті. *Рідна школа*. 2008. № 11. С. 66–70.
66. Статут Малої академії наук України. URL: <https://api.man.gov.ua/api/assets/man/1a0e53ee-7ab2-4a19-934c-245c0f404cb0/statut-manu-02.04.2024-nakaz-mon-ta-nanu.pdf?version=0> (дата звернення: 08.02. 2025).
67. Статут обласного комунального позашкільного навчального закладу «Рівненська Мала академія наук учнівської молоді» Рівненської обласної ради. URL: <https://drive.google.com/file/d/14c33mnbrMCg4c-wBE9zovG8Ol5HRfphy/view> (дата звернення: 08.11.2025).
68. Тельна С. Методика СЕЕН. та її застосування при викладанні історії та правознавства. Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства, громадянської освіти та географії : матеріали XIV міжнар. наук.-практ. конф. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. С. 128–132.

69. Титаренко Д., Титаренко О. Дослідницьке інтерв'ю : методичні рекомендації з організації та проведення дослідження. Київ : ТОВ «Праймдрук», 2012. 40 с.
70. Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні». № 35, від 23.01.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35/2001#Text> (дата звернення: 07.11.2025).
71. Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство: навч. посіб. Київ: КНТ, 2006. 296 с.
72. Фенько Н. М. Газетно-журнальні видання: Навчальний посібник для студентів факультету філології та журналістики. Кропивницький: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. 136 с.
73. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Міністерство освіти і науки України
Національна академія наук України
Національний центр «Мала академія наук України»

Сертифікат

№ 014566

засвідчує, що

**Селезень
Марія
Василівна**

Форма навчання – дистанційна
Обсяг – 8 годин

20–22 серпня 2025 року

Дата видачі: 2.09.2025

пройшла навчання за програмою семінару-практикуму
«Історико-краєзнавчі дослідження: методологія
та інструментарій»

У результаті учасниця опанувала:

- теоретичні знання та необхідні практичні вміння для здійснення історико-краєзнавчих досліджень;
- впровадження в освітній процес сучасних технологій організації історико-краєзнавчих досліджень;
- новітні підходи до організації різних видів і форм навчальної та пізнавальної діяльності учнів з історичного краєзнавства, навички розвитку в учнів критичного мислення.

В. о. директора
НЦ «МАНУ»

Олена КВАЧЕВСЬКА

НЦ «МАНУ» ЄДРПОУ 32827468
Надання освітніх послуг з підвищення професійної
кваліфікації згідно з КВЕД 85.59

ДОДАТОК В**Пам'ятка «Методика роботи з джерелами»**

Коли розпочинаємо роботу з історичними джерелами потрібно використовувати різні методичні прийоми, щоб правильно відібрати джерела для дослідження певної теми.

Необхідно встановити інформацію використовуючи прямі або непрямі свідчення:

- чи справжнє джерело;
- місце створення або появи;
- час створення або появи;
- авторство.

Визначити:

- закономірності появи джерела;
- особливості створення і появи;
- встановити зв'язок з іншими джерелами;
- встановити, які факти, події та явища засвідчує.

Джерело: Основи краєзнавства: підруч. для студ. закладів вищ. освіти. НАН України, Національна спілка краєзнавців України. За ред. О.П. Рєнта, вид. 2-ге, доп. Київ. 2021, С. 352.

ДОДАТОК Г

РОЗРОБКА ЗАНЯТТЯ

Тема: Політика радянзації на Рівненщині (1939–1941 рр.) через призму писемних джерел

Мета заняття: з'ясувати суть політики радянзації через критичне осмислення писемних джерел та використання їх при написанні науково-дослідницької роботи.

Тип заняття: засвоєння знань, умінь і навичок.

Форми організації заняття: колективна, групова, індивідуальна

Вид заняття: практичне заняття.

Обладнання: презентація.

План

1. Початок Другої світової війни та окупація червоною армією Рівненщини.
2. Насадження комуністичної ідеології. Життя населення в умовах радянського режиму.
3. Політика радянзації на Рівненщині.
4. Репресії української інтелігенції.

I. Організація гуртківців. Дорогі діти! Сьогодні з Вами будемо працювати над вивченням теми: Політика радянзації на Рівненщині (1939–1941 рр.) через призму писемних джерел. Західноукраїнські землі, зокрема наш край, у міжвоєнний період перебували у складі Другої Речі Посполитої, на відміну від більшої частини українських територій, де впродовж 20-ти років існував радянський режим. Отже, прошу бути уважними й підготуватися до практичного заняття, адже набуті теоретичні знання стануть у нагоді при критичному аналізі однієї із груп історичних джерел – писемних джерел.

II. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок, мотивація навчальної діяльності гуртківців. Діти, усі Ви виконуєте науково-дослідницькі роботи і тому важливо на практиці вміти використовувати історичні джерела та критично їх осмислювати. Аналіз історичних джерел допоможе узагальнити, систематизувати фактичний матеріал, виявити причинно-наслідкові зв'язки, а також розширить Ваші знання про період першої короткотривалої радянізації в історії краю – 1939–1941 рр. Ми з Вами опрацюємо різновиди писемних джерел: офіційні нормативні радянські документи – постанови, статистичні джерела, а також проаналізуємо документи особового походження – спогади осіб різного віку та національності. Перед опрацюванням історичних джерел, дайте відповіді на питання.

Питання та завдання для бесіди-актуалізації (метод мікрофон – колективне обговорення питання)

Обґрунтуйте наслідки радянсько-німецьких договорів 1939 р. для західноукраїнських земель.

Які зміни відбулися на території Рівненщини у вересні 1939 р.?

Коли утворилася Рівненська/Ровенська область?

Обґрунтуйте складові політики радянізації?

Як Ви розумієте суть комуністичної ідеології?

Чому, на Вашу думку, найбільше українська інтелігенція зазнала політичних репресій під час радянської окупації?

III. Повідомлення теми, мети і завдань заняття. Отже, тема нашого заняття – «Політика радянізації на Рівненщині (1939–1941 рр.) через призму писемних джерел. Яку ж мету ставимо перед собою? Насамперед – формування інформаційної компетентності – вміння критичного аналізу джерел, підмічати важливі деталі, робити самостійні висновки. Ви повинні вміти проводити самостійний пошук історичних джерел в архівах, музеях, збірниках документів із

теми науково-дослідницької роботи та працювати з ними. Для нашої роботи усі вихованці діляться на групи

IV. Перебіг заняття

1. Виклад основного матеріалу

1. Початок Другої світової війни та окупація червоною армією Рівненщини

Документ № 1. Джерело особового походження

«Спогади Наталії Іщук-Пазуняк» (1922–2017, Філадельфія, Пенсільванія, США)
– українська літературознавиця, лінгвістка)

Питання для 1 групи учнів

1. Схарактеризуйте радянську політику очима очевидця подій?
2. Що привернуло Вашу увагу? Як можна це джерело використати в науковому дослідженні радянського окупаційного періоду?
3. Чому важливо у своїх дослідженнях використовувати спогади очевидців подій?

Питання для 1 групи учнів від інших груп

Документ № 2. Джерело особового походження

Спогади єврейки Хаї Мусман (1922 р. народження) («Місто моє розстріляне»)

Питання для 1 групи учнів

1. Чому частина містян, зокрема єврейське населення прихильно поставилося до нової влади?
2. Які висновки можна зробити аналізуючи це джерело?
3. Яка інформаційна цінність спогадів учасника подій?

Питання для 1 групи учнів від інших груп

2. Насадження комуністичної ідеології

Документ № 3. Джерело особового походження (Спогади Надії Шульгиної-Іщук, учительки 1888-1979 рр.)

Питання для 2 групи учнів

1. Яка інформаційна цінність спогадів Н. Шульгиної-Іщук ?
2. Що промовисто вказує про насадження комуністичної ідеології?
3. Які цікаві деталі Ви підмітили у спогадах?

Питання для 2 групи учнів від інших груп

3. Політика радянзації на Рівненщині

Документ № 4. Офіційні радянські документи 1-ша обласна партійна конференція 1940 р.)

1. Питання для 3 групи учнів
2. Про що свідчать матеріали обласної партійної конференції? Які складові політики радянзації свідчить документ?
3. Які деталь промовисто на це вказує?
4. Яку цінну інформацію Ви можете використати з офіційного документа?

Питання для 3 групи учнів від інших груп

Документ № 5. Статистичне джерело

Питання для 3 групи учнів

1. Що важливого для себе Ви почерпнули зі статистичних джерел шкіл Рівного станом на 1 січня 1940 р.?
2. Яку інформацію уміщує статистичне джерело? Чи свідчить про українізацію шкільництва?

3. Обґрунтуйте використання статистичних джерел при дослідженні періоду радянiзацiї?

Питання для 3 групи учнів від інших груп

4. Репресії української інтелігенції

Документ № 6. Довідка про виселення родини Якова Бичківського

Питання для 3 групи учнів

1. Про що свідчить документ?
2. Що привернуло Вашу увагу?

Питання для 3 групи учнів від інших груп

VI. Підбиття підсумків заняття

VII. Рефлексія

Як робота на занятті сприяла удосконаленню інформаційної компетентності?

Про що я дізнався/дізналася уперше?

Які наслідки радянiзацiї краю?

VIII. Домашнє завдання, інструктаж до його виконання

Завдання.

Знайти цікаві історичні сюжети на прикладі мемуарної літератури, зображальних джерел радянського окупаційного періоду, котрі більш ґрунтовно розкриють життя містян.